

สืบหาพระราชหัตถเลขา

จระเข้และปลาวาฬ

The Search for the “Crocodile and
Whale” Royal Letter

เตจ บุนนาค
Tej Bunnag

สืบหาพระราชหัตถเลข
จรเข้และปลาวาฬ

The Search for the “Crocodile and Whale”
Royal Letter

เตช บุนนาค
Tej Bunnag

INTERNATIONAL STUDIES CENTER

สืบหาพระราชหัตถเลขาจรเข้และปลาวาฬ

The Search for the “Crocodile and Whale” Royal Letter

ISBN 978-616-341-164-8

จัดพิมพ์โดย

ศูนย์ศึกษาการต่างประเทศ กระทรวงการต่างประเทศ

ศูนย์ราชการเฉลิมพระเกียรติ 80 พรรษา 5 ธันวาคม 2550

ถนนแจ้งวัฒนะ แขวงทุ่งสองห้อง เขตหลักสี่ กรุงเทพฯ 10210

โทร. 02 203 5000 ต่อ 45120

พิมพ์ครั้งที่ 1

พฤศจิกายน 2567

จำนวน 500 เล่ม

พิมพ์ที่

บริษัท พี.เพรส จำกัด เลขที่ 129 ถนนสุขุมวิท 81 แขวงอ่อนนุช

เขตสวนหลวง กรุงเทพฯ 10250 โทร. 02 742 4754

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

National Library of Thailand Cataloging in Publication Data

สืบหาพระราชหัตถเลขา จรเข้และปลาวาฬ.-- กรุงเทพฯ : ศูนย์ศึกษาการต่างประเทศ (ISC)

กระทรวงการต่างประเทศ, 2567.

44 หน้า.

1. จดหมาย. I. ชื่อเรื่อง.

895.1616

ISBN 978-616-341-164-8

คำนำ

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2394-2411 (ค.ศ. 1851-1868) เป็นช่วงเวลาที่สำคัญช่วงหนึ่งในประวัติศาสตร์ไทย เป็นช่วงภายหลังจากการสถาปนารัฐรัตนโกสินทร์ได้ไม่นาน และเพิ่งปลอดจากการศึกสงคราม จึงเป็นช่วงของการก่อร่างสร้างเมืองให้เป็นปึกแผ่น ในขณะที่เดียวกันก็เป็นช่วงเวลาของความเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากการเข้ามาของชาติตะวันตกที่เริ่มต้นด้วยการค้าขายและตามมาด้วยการแสวงหาอาณานิคม นอกจากนี้ วิทยาการใหม่ ๆ ก็ได้เริ่มหลั่งไหลสู่กรุงรัตนโกสินทร์ ส่งผลให้วิถีชีวิตของคนไทยเริ่มเปลี่ยนไป ในด้านความสัมพันธ์กับต่างประเทศ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเล็งเห็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ได้แก่ การที่จีนแพ้แก่อังกฤษในสงครามฝิ่นและประเทศรอบบ้านไม่ว่าจะเป็นพม่าหรือเวียดนามถูกชาติตะวันตกเข้ายึดครองเป็นอาณานิคม จึงทรงปรับเปลี่ยนพระราชโบายในด้านการต่างประเทศจากเดิม เป็นการวางรากฐานความสัมพันธ์ทางการทูตกับชาติมหาอำนาจตะวันตกในรัชกาลต่อ ๆ มา トラバจนปัจจุบัน

เรื่องราวทั้งหลายที่เกี่ยวกับพระราชโบายด้านการต่างประเทศเหล่านี้ล้วนปรากฏอยู่ในหนังสือ Siam's Foreign Relations in the Reign of King Mongkut, 1851-1868 โดย พล.ต. หญิง ท่านผู้หญิง นีออน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา ซึ่งศูนย์ศึกษาการต่างประเทศได้จัดพิมพ์เมื่อปี พ.ศ. 2566 ซึ่งหนังสือเล่มนี้ได้อธิบายว่าสยามอยู่รอดมาได้อย่างไร โดยอาจารย์นีออนฯ ใช้คำว่า “self-preservation” และ ดร. เตช บุนนาค สรุปว่าถ้าจะพูดเป็นคำทางการทูตที่นุ่มนวลก็คือ self-preservation through conciliation ที่สามารถทำให้สยามอยู่รอดมาตลอด และเป็นหลักการทางการทูตของไทยมาจนถึงทุกวันนี้

ข้อความที่เป็นหัวใจของหลักการนี้ปรากฏอยู่ในพระราชหัตถเลขาเมื่อวันแรม 13 ค่ำ เดือน 3 ปีชาล (ตรงกับวันที่ 4 มีนาคม พ.ศ. 2410) ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานไปยังพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) ผู้เป็นราชทูตออกไปเจรจาสันติภาพกับรัฐบาลฝรั่งเศสที่กรุงปารีส โดยมีข้อความสำคัญตอนหนึ่งว่า

จะว่าให้เห็นตามความซึ้งใจอย่างหนึ่ง ก็เมื่อฝรั่งเศสคุมเหงเราเพราะเหตุไม่ยอม
อยู่ในอำนาจเหมือนเมืองเขมร ก็คงจะพาโลโซคลุมเรารำไปอย่างนี้แล้ว เราควรจะทำ
อย่างไร จะให้ว่ายน้ำเข้าหาจรเข้หรือจะให้ออกทะเลไปเกาะปลาวาฬ การที่ข้าฯ ว่านี้
ว่าตลอดไปชั่วลูกชั่วหลาน อย่างไรก็ตาม ก็ให้ได้คงเรือนคงบ้านของตัวอยู่ ถึงจะอ่อนอำนาจไป
ก็จำเอน อำนาจใหญ่มากระหนาบเข้าสองข้างสามข้าง เราอำนาจน้อยจะรู้ที่ท่าอย่างไร
..... เราก็คงจะต้องมีอาวุธแต่ปากกับใจที่ประกอบไปด้วยสติปัญญาคิดพูดเจรจารักษาตัว
เท่านั้น

เมื่อพระราชหัตถเลขาฉบับนี้มีข้อความอันสำคัญเช่นนี้แล้ว ดร. เตช บุณนาค จึงได้
พยายามอย่างแข็งขันที่จะสืบค้นหาต้นฉบับที่เป็นสมุดไทยดำ แต่ก็ยังค้นไม่พบ ถึงกระนั้น
ก็ตาม เรื่องราวการค้นหาที่เหมือนกับ detective story นี้มีประโยชน์ต่อความเข้าใจ
พระราโชบายด้านการต่างประเทศของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็น
พื้นฐานสำคัญของนโยบายต่างประเทศไทยในยุคสมัยต่าง ๆ ตลอดมา

ศูนย์ศึกษาการต่างประเทศได้จัดพิมพ์บทความนี้ในเอกสารรายงานการสัมมนาเปิด
ตัวหนังสือของอาจารย์นิออนฯ แล้ว แต่เห็นว่าบทความนี้มีเรื่องราวที่น่าสนใจ จึงได้นำมา
พิมพ์เป็นหนังสือต่างหากอีกเล่มหนึ่ง จึงขอขอบคุณ ดร. เตช บุณนาค เป็นอย่างยิ่งมาใน
โอกาสนี้

ศูนย์ศึกษาการต่างประเทศ

ตุลาคม 2567

ทันทีหลังจากที่ ISC เปิดตัวหนังสืออาจารย์นิออนเมื่อเช้าวันที่ 8 สิงหาคม 2566 รองศาสตราจารย์ ดร. ศุภมิตร ปิติพัฒน์ แห่งคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้โพสต์ในเฟซบุ๊กของท่านว่า

“ดร. เตช บุณนาค ในตอนท้ายของการนำเสนอของท่านได้ช่วยขีดเส้นใต้หลักการสำคัญของนโยบายการทูตของรัชกาลที่ ๔ จากวิทยานิพนธ์ของท่านผู้หญิงนิออนฯ ว่าหลักนโยบายของรัชกาลที่ ๔ ในด้านการต่างประเทศ ไม่ใช่เรื่อง “ลู่ลม” เพราะรัชกาลที่ ๔ ทรงตั้งข้อสงสัยว่าประเทศเล็กที่แวดล้อมด้วยมหาอำนาจใหญ่ขนาดอยู่สองด้านการจะยอมเข้าหาจรเข้ หรือการจะว่ายออกทะเลหันไปพึ่งวาฬจะเป็นนโยบายที่ดีละหรือ สู้สุดท้ายแล้ว ทรงเห็นว่า “To defend ourselves the only weapons on which we can fully rely are our intelligence and negotiating skill.”

ข้าพเจ้าเคยเห็นอาจารย์เพ็ญศรี ตุ๊ก คัดหลักการจากพระราชหัตถเลขาขึ้นมาลงไว้ในตำราของท่านว่า

“ถ้าหากเราบ่บ่ทองในประเทศของเราพอที่จะซื้อเรือรบจำนวนหลาย 100 ลำก็ตาม เราก็คงไม่สามารถจะสู้กับพวกนี้ได้เพราะเราจะต้องซื้อเรือรบและอาวุธจากประเทศเหล่านี้พวกนี้จะหยุดขายให้เราเมื่อไหร่ก็ได้”

อาวุธชนิดเดียวที่จะเป็นประโยชน์อย่างแท้จริงต่อเราในอนาคตก็คือวาจา และหัวใจของเราอันก่อปรด้วยสติและปัญญา” แต่ต้นฉบับนี้ ดูเหมือนจะสูญหายไปเสียแล้ว

ดร. เตช จึงตั้งเป็นภารกิจที่จะต้องช่วยกันเสาะแสวงหาต้นฉบับที่สูญหายของหลักการนโยบายข้อนี้ให้พบ เพื่อที่จะนำกลับคืนมาวางเป็นอุดมคติให้แก่ *narrative* ของการต่างประเทศไทยร่วมสมัย.”

อันที่จริง ผมได้เริ่มค้นหาต้นฉบับของเอกสารดังกล่าวมาตั้งแต่เมื่อได้รับสำเนาวิทยานิพนธ์ของอาจารย์นิออน ซึ่งศูนย์ศึกษากการต่างประเทศ (International Studies Center – ISC) ของกระทรวงการต่างประเทศได้ download จาก website ของหอสมุดมหาวิทยาลัยลอนดอน เมื่อผมอ่านไปถึงบทสุดท้ายของวิทยานิพนธ์ Chapter XII The Settlement of the Cambodian Question and the formation of Siam’s foreign policy หน้า 772 – 773 (หน้า 675 – 676 ในหนังสือ) ก็พบข้อความอันเป็นที่มาของนโยบายการต่างประเทศของไทย ดังต่อไปนี้

‘Let me give you my considered opinion,’ he wrote to Phya Surawongs. ‘Since France has resorted to oppressive measures because we have refused to submit voluntarily to her power as Cambodia has done, she will certainly go on bullying us and trying to put us into a false position. Such being the case, what should we do? Should we give ourselves up to the crocodile or should we swim out to sea to lean on the whale?..... What I say here applies not only to the present but also to the time of our children and grandchildren. Whatever happens, at least let our native land remain intact even if it involves some loss of prestige, because this is unavoidable. Surrounded by these great powers, what can a small country like ours do? Even if we strike a gold mine of unlimited supply and can afford to build hundreds of steam gunboats we will still be unable to stand up to these great powers because we cannot make the engines and guns for these ships ourselves and have to buy them from the very same great powers. If we have enough money

to buy more of these warlike implements than they considered suitable for such a small country these western powers will not sell them to us. To defend ourselves the only weapons on which we can fully rely are our intelligence and negotiating skill.’¹

ผมขอให้เจ้าหน้าที่สภาภาคไทยที่ใกล้ชิดและชอบงานประเภทนี้ คิม พชรดนัย ศรีนวรรณ์ ช่วยไปค้นหาสมุดไทยดำดังกล่าวที่หอสมุดแห่งชาติ แต่เมื่อวันที่ 18 กุมภาพันธ์ 2565 คิมรายงานว่า “สมุดไทยดำ จุลศักราช 1228/170 มิได้ปรากฏในบรรณานุกรม” และสันนิษฐานว่า “เอกสารสูญหายในอุบัติเหตุไฟไหม้โรงละครศิลปากรและลูกกลมไหม้ พระที่นั่งศิวโมกษพิมานซึ่งเป็นที่ตั้งหอพระสมุดวชิรญาณเมื่อวันที่ 9 พฤศจิกายน 2503 (วิทยานิพนธ์อาจารย์คุณนิออน ส่งเล่มในปี 2504)” สำหรับรายละเอียดเกี่ยวกับเหตุการณ์ดังกล่าว สัจจิตต์ วงษ์เทศ ได้เล่าไว้ในบทความ เรื่อง “ไฟไหม้ ‘โรงละครศิลปากร’ และพระที่นั่งศิวโมกษ” ตีพิมพ์ในนิตยสารมติชนสุดสัปดาห์ ฉบับประจำวันที่ 1 – 7 เมษายน พ.ศ. 2565 ปีที่ 42 ฉบับที่ 2172 หน้า 68

อย่างไรก็ดี คิมมิได้หยุดยั้งการค้นหาเอกสารให้ผม โดยคิมได้สืบค้นข้อมูลจากกูเกิ้ล แล้วพบหนังสือ เรื่อง “การปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ของสยามและพม่า และ หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับบางประเทศ” ตีพิมพ์ “เพื่อแจกในงานฉานปณิกห่มอมสหาย ศรีธวัช ณ อยุธยา วันเสาร์ที่ 22 มีนาคม 2512” หนังสือเล่มนี้ตอนแรกเป็นการ “ถอดความ” หนังสือของ Fred W. Riggs, “The Modernization of Siam and Burma,” Thailand: The Modernization of A Bureaucratic Polity. Honolulu: East West Center Press, 1966 โดยคุณอมร โสภณวิเชษฐวงศ์ และคุณเอกวิทย์ ณ ถกลาง และใน “คำขอบคุน” ได้ขอบคุน “กรมศิลปากร ซึ่งอนุญาตให้ตีพิมพ์บางตอนของสมุดข่อยซึ่งปรากฏอยู่ตอนหน้าของหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีบางฉบับ อาจารย์ मैंมาส ขวลิต และคุณลินจง เผ่าวิบูล แห่งหอสมุดแห่งชาติ ผู้อำนวยการความสะดวกในการค้นคว้าเอกสารต่าง ๆ อาจารย์ คุณวรณยูพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา ผู้ช่วยค้นหาเอกสารเบื้องต้น อันช่วยให้หนังสือนี้มีคุณค่าในการศึกษาทางประวัติศาสตร์มากยิ่งขึ้น”

¹ Siamese Black Book, J.S. 1228/170, King Mongkut to Phya Surawongs, March 14, 1867.

เอกสารฉบับนี้ปรากฏอยู่ระหว่างหน้า 77 ถึงหน้า 84 ของหนังสือเล่มดังกล่าวซึ่งผมขอคัดมาโดยละเอียด ดังต่อไปนี้

พระราชหัตถ์เลขหาฯ ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงมีไปถึงราชทูต ณ กรุงปารีส ลงวันที่ ๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๑๐

“เรื่องนี้นั้นได้ปรึกษาหารือกับเขาว่า นับตั้งแต่เกิดเรื่องยุ่ง ๆ เกี่ยวกับเรื่องเมืองเขมร มาบัดนี้ก็ชักจะลุกลามใหญ่โตมาถึงเมืองพระตะบองและเสียมราฐของเรา เป็นการยากที่เราจะทำนายได้ว่า จะมีเหตุการณ์อะไรเกิดขึ้นในเบื้องหน้าแต่ฉันเข้าใจว่า คงจะต้องมีอะไรเกิดขึ้นอย่างแน่นอน เพราะเจ้ามองซิเออร์ ออบาเรต์ก็คงจะต้องดำเนินคดีเตียนและว่ากล่าวเราด้วยเหตุไม่รู้จักความจริงสิ่งใดเลย ตามความคิดเห็นของฉันคิดว่า ควรจะแจ้งให้ออบาเรต์รู้ความจริง และข้อที่ปฏิบัติในกรุงปารีส ให้เขารู้โดยทางจดหมายจะดีกว่า ฉะนั้นถ้าท่านราชทูตเห็นด้วยเช่นนี้แล้ว ก็ขอให้จัดทำสำเนาบันทึกรายงานเหตุต่าง ๆ เพื่อจัดส่งไปออบาเรต์ด้วย

“ออบาเรต์เองเวลานี้ก็จนปัญญา เพราะไม่รู้จักความจริงหรือเรื่องราวอย่างใดและทั้งก็ไม่รู้จะไปค้นหาหรือได้รับความจริงเกี่ยวกับเรื่องนี้จากที่ใด พอได้ระยะเวลาสัก ๒-๓ วัน เขาก็ต้องจดหมายมาสักทอนหนึ่งเท่านั้น..... จดหมายของออบาเรต์ที่ส่งมาให้ทำให้ฉันรู้ว่าเวลานี้อัตมิรา กรันติเอยังมีความสงสัยว่า พวกที่ก่อการร้ายในเขมรคงจะได้รับอาวุธและกระสุนดินดำจากเมืองบัตตะบอง เสียมราฐ โฉดกและสมโบก ที่เป็นดังนี้ ตามที่คิดไว้ก็เพราะพวกฝรั่งเศสต้องการจะใส่ความว่าร้ายสยาม หว่าช่วยก่อการความยุ่งยากดังนี้ให้เกิดขึ้น เห็นจะพอกันที่ ไม่เอาแล้วกับพวกฝรั่งเศส

“ส่วนอังกฤษก็เหมือนกัน แต่เนื่องด้วยเวลานี้ยังไม่มีเหตุอะไรเพียงพอที่จะทำการใด ๆ ได้กับสยาม มันก็ยังคงเฉยเฉยดูทำที่อยู่ หรือมีฉะนั้นก็คงจะรู้สึกละเอียดใจ กระมัง เพราะการกระทำใด ๆ ของอังกฤษก็ได้รับการดำเนินคดีเตียน คงจะไม่ล้มได้ง่าย ๆ เสียกระมัง ทั้งยังได้เอาดินแดนสยามไปเพื่อหวังผลประโยชน์ต่าง ๆ ดังเช่นกรณีเชียงใหม่ เคดาห์และรัฐอื่น ๆ และทนายไม่ผิดว่า มันต้องการดินแดนถิ่นอื่น ๆ อีก ไม่ว่าจะมิผลประโยชน์ มีทรัพยากรในดินสินในน้ำในแหล่งใด แต่ก่อนนี้เมื่อยังมีประเทศใดมายุ่งเกี่ยวกับสยาม อังกฤษก็ไม่ยุ่งวายแต่อย่างใด มาเดี๋ยวนี้เมื่อมารู้ว่ากำลังมีเหตุคับขันและยุ่งยากเกิดขึ้น เพราะเหตุที่ออบาเรต์ได้มาก่อไว้เช่นนี้ ท่านราชทูตก็คงเห็นประจักษ์

แจ่มแจ้งดีว่า เขากำลังจะทำอะไรกับเราบ้าง

เมื่อเดือนแปด ปีจอตรงกับวันที่ ๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๐๕ หลังจากที่ฝรั่งเศสได้เข้ามามีอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนเขมรแล้ว หนังสือพิมพ์ฝรั่งเศสฉบับหนึ่งในเมืองสิงคโปร์ได้ลงบทความเกี่ยวกับเรื่องฝรั่งเศสว่า เดียวนี้ฝรั่งเศสได้เข้ามาลวงล้ำดินแดนเขมรแล้ว เชื่อว่าฝรั่งเศสก็คงจะมีเรื่องบาดหมางกับกรุงสยามอีกด้วยเรื่องดินแดนและอาณาเขตติดต่อกัน ถ้าหากว่ามีเรื่องผิดพ้องหมองใจเกิดขึ้นระหว่างสองประเทศแล้ว เชื่อว่าฝรั่งเศสคงจะสามารถเอาชนะ และเข้าไปครอบครองดินแดนเหล่านี้ได้อย่างง่ายดาย และคงจะไปจดถึงดินแดนกอลของอังกฤษในพม่าและคงจะเอาเชียงใหม่ลงไปถึงรัฐเคดาห์ซึ่งอยู่ใกล้กับปีนัง เหตุฉะนั้นอังกฤษก็ไม่ควรจะนิ่งนอนใจอยู่ต่อไป ควรจะระมัดระวังสิงคโปร์และมะละกาให้ดี ทั้งควรจะได้เพิ่มอำนาจให้แก่ข้าหลวงอังกฤษประจำอยู่ในรัฐเหล่านี้ให้มากขึ้น...” ฉะนั้นไม่แน่ว่า มิสเตอร์รีด (Mr. Reid) คงจะเขียนบทความอันนี้เองหรืออาจจะเป็นคนอื่นก็ยังไม่รู้แน่ชัด

“นับตั้งแต่ปีกุน คือ ปี พ.ศ. ๒๔๐๖ เป็นต้นมาข้าหลวงใหญ่แห่งเบงกอลได้ขอร้องให้กรุงสยามส่งเจ้าหน้าที่ไปปักปันอาณาเขตที่ชายแดนติดต่อกับพม่าเป็นประจำทุกปี และในปีนี้ก็ได้แจ้งขอร้องมาอีก แต่เป็นการเร่งด่วนเสียเหลือเกิน การที่อังกฤษทำเช่นนี้ก็แบ่งแยกอาณาเขตให้เห็นเสียชัดเจน เพราะเกรงว่าอาจจะมิชอบผิดพ้องหมองใจเกิดขึ้นได้ในอนาคต ถ้าหากฝรั่งเศสจะมามวนวกรรมเอาดินแดนเหล่านี้แล้ว ก็จะต้องเกิดหมองหมางกันขึ้น ระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศสก็เคยมีสัมพันธอันดีมาแต่เนิ่นนาน ดังนั้นอังกฤษจึงมารบเร้าให้เราตกลงในเรื่องปัญหาดินแดนเหล่านี้เสียก่อนที่เหตุการณ์จะเกิดขึ้นได้ในอนาคต อย่างไรก็ตามอังกฤษและฝรั่งเศสก็ได้ทำสิ่งใดให้กระทบกระเทือนต่อกัน และได้ปฏิบัติต่อกันอย่างฉันทมิตรและเพื่อนมนุษย์ ไม่เหมือนกับที่พวกเขาได้ทำพวกเราเหมือนคนป่าคนเถื่อน คงมิใช่เป็นมนุษย์เหมือนพวกมันนั่นแล ทั้งยังคงคิดแต่ว่าเป็นสัตว์สำหรับพวกมันจะแทะแลเถิดทั้งหลอกใช้แรงดั่งโคกระบือ ทั้งเรายังไม่รู้ว่าจะพวกมันจะยังมีเล่ห์กระเท่ห์เพทุบายที่จะแบ่งแยกพระราชอาณาเขตสยามของเราอย่างไร ฉันทได้เขียนจดหมายแสดงความคิดของฉันทไปให้พระพิเทศพานิชย์ฟังแล้ว เขาก็เห็นด้วยกับฉันท

เมื่อเดือนแปด ปีฉลู คือ ในราวเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๐๘ จนมาถึงบัดนี้นับตั้งแต่กงสุลออสเตรียได้มาทำโตและคุยโวเมื่อปีที่แล้วนี้ได้กลายเป็นชาวเล้าลือกันใหญ่

เพราะเซอร์จอห์น เบาริงได้เขียนจดหมายมาอ้อนวอนฉัน ขอให้แต่งตั้งให้ตัวเขาเป็นราชทูตสยามเพื่อไปทำสนธิสัญญากับประเทศต่าง ๆ ในยุโรป เซอร์จอห์น เบาริงได้คุยอวดมาว่า ตัวเขาเองนี่แหละที่มีส่วนทำให้สยามเป็นที่รู้จักแก่บรรดาประเทศต่าง ๆ และยังมีภาระที่ควรจะทำต่อไป เพื่อต้องการเห็นบ้านเมืองสยามเจริญก้าวหน้าเหมือนกับบ้านเมืองอื่น ๆ ฉะนั้นเขาจึงขอรับอาสาที่จะเป็นราชทูตสยามไปทำสัญญากับประเทศต่าง ๆ ในยุโรป นายเบาริงได้กล่าวต่อไปอีกว่าถึงแม้ร่างกายของเขาจะย่างเข้าสู่วัยชราแล้วก็ตาม เขาก็พอที่จะใช้ความชำนาญ ความสามารถและสติปัญญาของเขาให้เป็นประโยชน์แก่กรุงสยามได้ และควรจะให้เขามีโอกาสได้รู้ว่า เราจะต้องการให้เขาช่วยเหลืออย่างไรหรือไม่ด้วย ซึ่งเขาจะได้พยายามเตรียมตัว และทำให้ดีที่สุดเท่าที่เขาสามารถจะทำได้ให้แก่กรุงสยามในโอกาสต่อไป

จดหมายของเซอร์จอห์น เบาริงได้มาถึงกรุงสยามเมื่อเดือน ๑๐ ปีฉลุ ตรงกับวันที่ ๗ เดือนกันยายน แต่ก็มีได้คิดหรือจะรับรองยินยอมตามนั้น เพราะฉันคิดว่าเซอร์จอห์น เบาริงเป็นเพียงแต่สหายที่รักและนับถือและสุภาพต่อเรา แต่ก็คิดว่าเขาไม่มีความสำคัญอะไรกับฉันเท่าไรนัก และก็พอดีพระอนุชาเขากำลังไม่สบาย ขณะที่ฉันรับจดหมายของเซอร์จอห์น เบาริง ดังนั้นจึงมิได้ตอบไปถึงเขาเสียวนัก เพียงแต่เขียนไปว่าขอบใจที่ได้รับหนังสือของเขา

เซอร์จอห์น เบาริงคงจะเห็นว่า เกือบปีแล้วที่สยามเราไม่เอาใจใส่หรือสนใจในข้อเสนอ เขาจึงให้มิสเตอร์น็อกซ์เขียนหนังสือมาวิงวอนให้เจ้าพระยากลาโหมได้แต่งตั้งเซอร์จอห์น เบาริงไปยังกรุงปารีส ท่านเจ้าพระยากลาโหมก็ได้กราบทูลแนะนำฉันเช่นนั้น ขอให้แต่งตั้งเซอร์จอห์น เบาริงเป็นราชทูตสยามผู้มีอำนาจเต็ม และให้มีอำนาจในการเจรจาตกลงเกี่ยวกับปัญหาสุรา ฉันก็เลยส่งจดหมายไปถึงเซอร์จอห์น เบาริงตามคำแนะนำเช่นนั้น ซึ่งมิสเตอร์น็อกซ์เป็นผู้เสนอ

จากเหตุการณ์นับแต่วันนั้นเองเหตุการณ์ที่มิสเตอร์น็อกซ์ได้ก่อกวนก็ยิ่งก่อให้เกิดเป็นที่ไว้วางใจแก่เรา ครั้งแรกทำให้ฉันคิดว่ามิสเตอร์น็อกซ์คงต้องการเงินอย่างเดียว แต่เดี๋ยวนี้เพราะเหตุการณ์ในปัจจุบันที่มีขึ้นอยู่กับฝรั่งเศสนั้นเรารู้ว่า มิสเตอร์น็อกซ์คงมีความหมองหมางกับสยามอย่างมาก ซึ่งฉันได้คาดไว้อย่างไม่ผิด ในใจความจดหมายของเขา (มิสเตอร์น็อกซ์) ที่มีถึงสมุหพระกลาโหม คงจะทำให้เขา (พระยากลาโหม) เข้าใจ

แจ่มแจ้งดีแล้ว

ฉันเห็นด้วยกับ ๖๗ ราชทูตที่เดิยวนี้สยามเราไม่ไว้วางใจในตัวมิสเตอร์นี่ออคส์เสียแล้ว นับตั้งแต่ได้เปลี่ยนใจส่งคนของเราไปเป็นราชทูต ความสงสัยและความหวาดหวั่นที่มีอยู่ก็ได้ผิดไปจากความนึกคิดเลย ซึ่งท่านราชทูตก็ได้รายงานมาว่า พวกชาวอังกฤษพากันมีความปีติยินดียิ่งที่ได้ทราบข่าวว่า กรุงสยามจะได้แต่งตั้งเซอร์จอห์น เบาริง อธิบดีกงสุลอังกฤษเป็นราชทูตสยามไปยังกรุงปารีส ข่าวเรื่องนี้หนังสือพิมพ์ฝรั่งก็ลงกันอีกเมื่อวันที่ ๑๐ กันยายน ๒๔๐๙

อย่างไรก็ตามเซอร์จอห์น เบาริงก็ได้เขียนจดหมายมาขออภัยฉันเป็นครั้งที่ ๒ และก็ให้ความมั่นใจอยู่อีกนั่นแหละ บอกว่า ถ้าตัวเองแก่เฒ่ามาก เขาก็จะให้ลูกชายของเขาชื่อ Edgar Bowring ผู้ซึ่งกำลังจะไปเป็นหัวหน้าคณะผู้แทนจัดงานแสดงสินค้าของบริษัท ณ ที่กรุงปารีสจัดการเจรจาแทนเขาก็ได้ มิสเตอร์ ดี เค เมสัน (D.K. Mason) ซึ่งเป็นกงสุลสยามประจำลอนดอนในขณะนั้นว่า Lord Stanley รู้สึกรังเกียจ ถ้าหากว่า Sir John Bowring จะได้รับการแต่งตั้ง ท่านราชทูตคงจะรู้ดีแล้วชื่อว่า เราได้รับการชื่นชมอย่างใดจากการที่ Mr. Knox & Mr. Alabaster ซึ่งเป็นล่ามประจำสถานกงสุลอังกฤษในสยามได้คัดค้าน และประท้วงเราอย่างไรบ้างหลังจากที่เขาได้รู้ว่า ฉันตัดสินใจจะส่งราชทูตที่เป็นคนสยามไปยังราชสำนักกรุงฝรั่งเศส

ท่านราชทูตจะรำลึกได้หรือไม่ว่า เมื่อท่านไปถึงเมืองสิงคโปร์ ท่านก็ได้ส่งข่าวมาว่า กงสุลสยามประจำฝรั่งเศสก็คงจะต้องปฏิบัติตามคำสั่งของท่าน Sir John Bowring แต่ผู้เดียว มิสเตอร์ริดได้ส่งข่าวมาจากสิงคโปร์ว่า พวกท่านราชทูตนี้แหละจะได้รับความลำบากลำบาก ไม่ว่าเรื่องอะไรทั้งสิ้นนับตั้งแต่ไปถึงกรุงปารีสและพวกท่านก็คงจะต้องขอความช่วยเหลือจากเขาด้วย และจงอย่าเชื่อคำโอ้อวดของเขาเลย เพราะพวกชาวฝรั่งเศสเขาอาจจะเล่นงานเราอยู่ทุกขณะ

การณ้ทั้งนี้ที่ต้องส่งเซอร์จอห์น เบาริงไปก็เพื่อให้ประจักษ์ว่า สยามนี้ยังต้องพึ่งเงินพึ่งพาอาศัยอังกฤษอยู่ และในโอกาสต่อไปสยามก็จะได้มีความเกรงกลัวเขาบ้างเป็นธรรมดา ถ้าเขาจะขู่เราขึ้นมา ถึงแม้เราจะส่งเซอร์จอห์น เบาริงไปทำงานสำเร็จผลก็ตาม ฝรั่งเศสก็คงไม่พอใจ โดยเขาต้องกล่าวหาว่า เราไปจ้างงานคนอื่นให้มาข่มขู่ตะคอกเขาเป็นแน่ และถ้าเซอร์จอห์น เบาริงเกิดไปทำห่าแต่้มหรือสู่มสู่มห่าเข้าแล้ว เขาก็ต้องว่าสยามทำอีก

ดั่งที่ท่านราชทูตก็ได้ลงนามในสัญญาพร้อมกับท่านพระยากลาโหม ฝรั่งเศสก็จะยิ่งเพิ่มความเคียดแค้นเกลียดชัง และหาเวลาที่จะทำตอกกับสยามบ้าง และสยามก็ต้องตั้งรับกันไปหาที่พึ่งพิง เหมือนกับอินดูสะตานและพม่า ดั่งเห็นอยู่ในปัจจุบันนี้ เราก็คงรู้ ๆ กันอยู่แล้วว่า เมื่อพม่ากลายเป็นโคโลเนียของอังกฤษแล้ว ก็ได้รับสัญญาว่าจะช่วยทะนุบำรุง และไม่ให้มีเหตุการณ์อย่างใดยุ่งยากเกิดขึ้นแก่พม่าอีกเลย นับตั้งแต่ชาวนี้นั้แพร่มาถึงกรุงสยามก็เลยยิ่งทำให้มิสเตอร์นี่อคส์เกิดความเอือมระอาเป็นอย่างยิ่ง (เอือมระอาคือตื่นเต้น กระวนกระวาย)

ตามข่าวที่มีสเตอร์ตี เค เมสันว่า ถ้าหากกรุงสยามได้ตั้งให้เซอร์จอห์น เบาริงเป็นราชทูตแล้ว ไม่ใช่แต่ว่าท่านลอร์ดสะแตนเลย์จะดีใจแล้วหรือมิสเตอร์นี่อคส์จะเป็นผู้สนับสนุนแล้ว เชื่อว่าต้องเป็นความคิดอ่านของรัฐบาลอังกฤษ เป็นโอกาสที่จะให้อังกฤษเอาสยามเป็นรัฐในอารักขาเสียอีก เพราะว่าเขาคงเห็นว่าไหน ๆ ฝรั่งเศสก็เอาไปแล้ว ครั้งหนึ่ง คราวนี้เป็นคราวของอังกฤษบ้าง เหมือนอย่างที่ฝรั่งเศสเอาดินแดนของเขมรที่ติดกับแดนสยามไปแล้ว

ถ้าจะว่ากันไปแล้ว พวกฝรั่งเศสช่างเห่อเหิมลำพองในชาติของตนเสียจริงเพราะเขาคิดว่า เอ็มเปอเรอร์ของเขานี้คงจะสืบเชื้อสายมาจากพวกเสื่อหรืองูเห่าที่เต็มไปด้วยอสรพิษร้ายก็มีรู้ ดูช่างตะกรุมตะกรามแผ่อำนาจในโอหังของตน แต่ก็ทำให้สามารถหาเหยื่อได้มากเหมือนกัน คือ โคลोनินอันกว้างใหญ่ไพศาลนั่นเอง บางทีเขาก็แผ่อำนาจไปที่โน่นที่นี้ เหมือนดั่งเช่นเมืองพม่าและอะนัมก็เลยหมดหวังเสียอีก

เมื่อครั้ง Montigny ก็ได้เคยมาเกลี้ยกล่อมชักชวนชาวสยามที่นี่ให้ขึ้นกับฝรั่งเศส โดยนำเอาเรื่องร้ายต่าง ๆ ที่จะมีกับอังกฤษต่าง ๆ มาชี้แจงให้เห็น เขาคงคิดว่า ถ้าได้นำสิ่งโกหกปกคลุมหรือสิ่งเข้ายวนมาล่อใจให้ฟังแล้ว ก็คงจะสำเร็จ และก็ใช้เวลาเนิ่นนานพอสมควร แต่ไม่เป็นผล เพราะอย่าลืมว่า ชาวสยามนั้นมิใช่เป็นลาโง่ที่จะหลอกลวงไปเป็นเหยื่อได้ง่ายเหมือนเช่นเขมรหรือก หรือเหมือนดั่งอะนัมที่ถูกหลอกลวงจนไปเป็นโคโลเนียของเขา เพราะว่าเอ็มเปอเรอร์ได้ให้บาทหลวงลูกศิษย์แห่งพระเยซูไปเที่ยวแจกกลิ่นหอม เช่นนั้น อะนัมที่กลายเป็นโคโลเนียเขาก็เพราะเปรียบเหมือนเป็นคนใบ้ หูหนวกและตื้อดั่งดั่งเช่นกรุงสยามในรัชสมัยที่แล้ว ผลที่สุดความตื้อด้านของอะนัมก็ต้องถึงซึ่งการรวสานคือ ตกเป็นเมืองขึ้นของเขานั่นเอง

เดี๋ยวนี้ฝรั่งเศสก็คงจะรู้แล้วว่า จะปฏิบัติหรือดำเนินนโยบายอย่างสันติกับกรุงสยาม นั้นคงจะไม่สำเร็จเสร็จแล้ว มีอยู่อย่างเดียวเท่านั้นเขาจะต้องใช้กำลังเข้ารุกราน แต่ฉันก็ยัง ไม่เชื่อหรือทราวมันจะเป็นนโยบายของกงสุลออบาเรต์ก็ดี หรือจะเป็นนโยบายของฝรั่งเศส ก็ดี เพราะนาย Montigny ก็ดี มองซิออร์อิริเตียร์หรือลอร์ดทแคลเรนตันก็ดี ก็ได้เขียนมาให้ ฉันทราบ ว่า องค์เอมเปอเรอร์นี้ไม่มีพระราชประสงค์ที่จะรุกรานหรือทำร้ายสยามแต่อย่างใด เพราะองค์จักรพรรดิรู้ว่าเพราะผู้แทนแห่งกรุงฝรั่งเศสเป็นผู้ทำความยุ่งยากเอง

แม้กระนั้นก็ตามเราจะไปเพื่อคนอังกฤษก็ไม่ควร ทั้งแนวความคิดของมิสเตอร์ นีออส อันมีมิสเตอร์ริดก็เห็นด้วย ทั้งมิสเตอร์เมสันก็สนับสนุน ยิ่งกว่านั้นมิสเตอร์เบาริง ก็เป็นผู้รับสั่งอ้าวงอาสาอีก สิ่งที่ดีที่สุดก็คือเราควรตรงไปยังฝรั่งเศสเพื่อเจรจากตกลงเอง ตามความสามารถของเขาจะดีกว่า ท่านอาจจะถูกกีดกันไม่ให้เข้าเฝ้าพระเจ้าเอมเปอเรอร์ หรืออาจจำเป็นต้องยอมตามความคิดเห็นหรือข้อเสนอของออบาเรต์ก็ตาม ให้ท่านพร้อม ที่จะเสียสละ เพื่อให้เรื่องอันขมขื่นได้ยุติเสร็จสิ้นลงเสียที

อย่างไรก็ดี ถ้าเขายังยืนกรานที่จะให้ออบาเรต์คงอยู่ในกรุงเทพฯ ต่อไปแล้ว ก็คงจะเป็นเรื่องที่ฉันจะอดกลั้นต่อไปไม่ได้ และถ้าหากราชทูตไม่สามารถที่จะหาทางให้ออบาเรต์ไปเสียให้พ้นจากกรุงสยามแล้ว ก็ให้ท่านราชทูตมุ่งตรงไปยังบริเตน จงไปขอความช่วยเหลือจากท่านลอร์ดทั้งคนเก่าและคนปัจจุบัน ผู้ซึ่งเป็นเสนาคดีผู้รับผิดชอบ หรือจะขอความช่วยเหลือจากท่านเซอร์จอห์น เบาริงต่อไปก็จะดี เพราะที่ฉันก็ได้ตัดสินใจไว้เช่นนั้นแล้ว

นับแต่ขึ้นไป เราก็คงจะต้องถูกฝรั่งเศสมันด่า และกล่าวร้ายใส่เราต่อไปก็ด้วยเหตุที่เราไม่ยอมเป็นข้ามันเหมือนดังเช่นเขมนั่นเอง ฉะนั้น เราจำจะต้องตัดสินใจทำอย่างใดอย่างหนึ่ง การณ์เช่นนั้นก็เหมือนว่าเราจะว่ายน้ำออกไปผูกมิตรกับเจ้าสัตว์ร้ายจระเข้ดี หรือเราจะว่ายน้ำออกไปในทะเลติดสอยห้อยตามไปกับปลาวาฬหรือว่าไร แต่ที่เราควรจะได้เก็บตัวของเราอยู่ในบ้านในเรือนดีกว่าแต่ก็รู้ดีว่าบางทีเราอาจจะต้องพบกับอำนาจ และอิทธิพลที่เคยมีอยู่เหนือเรามาเก่าก่อน...”

ถึงแม้ว่าผมจะดีใจมากที่ได้เอกสารที่มีข้อความว่า “การณ์เช่นนั้นก็เหมือนว่าเราจะว่ายน้ำออกไปผูกมิตรกับเจ้าสัตว์ร้ายจระเข้ดี หรือเราจะว่ายน้ำออกไปในทะเลติดสอยห้อยตามไปกับปลาวาฬหรือว่าไร” แต่เอกสารก็ยังไม่สมบูรณ์และมีปัญหาเกี่ยวกับ

วันเดือนปี เพราะในวิทยานิพนธ์ อาจารย์ระบุว่าพระราชหัตถเลขาฉบับนี้ ลงวันที่ March 14, 1867 ในขณะที่ในหนังสือของคุณอมรและคุณเอกวิทย์ระบุว่า “พระราชหัตถเลขาฯ ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีไปถึงราชทูต ณ กรุงปารีส ลงวันที่ 4 มีนาคม พ.ศ. 2410” ห่างกัน 10 วัน

ผมรู้สึกจนปัญญาและหมดหวังที่จะหาเอกสารฉบับสมบูรณ์พบจนกระทั่งวันหนึ่ง เกิดคิดขึ้นว่าบางทีอาจารย์นออนอาจจะเก็บสิ่งที่จดไว้ตอนทำวิทยานิพนธ์ก็ได้เพราะท่านเป็นนักวิชาการอาชีพอาจจะเก็บเอกสารไว้อ้างอิงตลอดชีวิต ผมจึงขอให้ ดร. อนุสนธิ์ ชินวรรโณ ผู้อำนวยการ ISC ติดต่อสอบถาม ดร. อานนท์ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา ทายาทของอาจารย์ว่าอาจารย์เก็บโน้ตที่จดไว้ตอนทำวิทยานิพนธ์หรือไม่ คุณอานนท์ได้ค้นหาอย่างรวดเร็วและปรากฏว่าเอกสารยังอยู่ ท่านได้กรุณาส่งเอกสารทั้งหมดให้ผมผ่าน ดร. อนุสนธิ์ ผมตื่นเต้นมากเมื่อได้รับกล่องเอกสารที่สภากาชาด แต่ก็ไม่รู้ว่าจะเริ่มต้นตรงไหนดีเพราะเอกสารมีจำนวนมากและมีทั้งที่จดจากเอกสารอังกฤษ ฝรั่งเศส และไทย โชคดีที่กระดาษที่อาจารย์ใช้คุณภาพดียังไม่กรอบหลังจาก 60 กว่าปี อาจารย์ลายมืออ่านง่ายและอาจารย์จดละเอียดเอกสารบางฉบับอาจารย์ถึงกับคัดลอกมาทั้งฉบับ แต่ก็อ่านไม่ออกทั้งหมด แม้ว่าจะช่วย

โชคดีที่ไม่นานหลังจากที่ผมเริ่มอ่านก็พบเอกสารที่แสวงหามาเป็นเดือน ด้วยมือสั่นใจเต้นผมพบเอกสารซึ่งมีมุมขวาอาจารย์นออนเขียนไว้อย่างชัดเจนว่า จ.ศ. 1228/170 บรรทัดต่อจากนั้นอาจารย์เขียนว่า 2¹3 คำ 1288 March 14, 1867 แต่เมื่อผมเทียบปฏิทินไทยแล้วปรากฏว่าแรม 13 ค่ำ¹³ เดือนสาม ปีมชกาล จะตรงกับวันจันทร์ ที่ 4 มีนาคม 2410 ไม่ใช่วันที่ 14 มีนาคม เพราะวันที่ 14 มีนาคมปีนั้น เป็นวันพฤหัสบดี ขึ้น 9 ค่ำ เดือนสี่ ปีมชกาล อาจารย์นออนคงบังเอิญเขียนผิดไปเป็นวันที่ 14 วันเดือนปีของพระราชหัตถเลขาฉบับนี้จึงเป็นวัน (จันทร์) ที่ 4 มีนาคม (ค.ศ. 1867) ตรงกับที่ปรากฏในหนังสือของคุณอมรและคุณเอกวิทย์ ซึ่งผมได้แจ้งวันเดือนปีที่ถูกต้องของเอกสารฉบับนี้ในงานเปิดตัวหนังสืออาจารย์นออน เมื่อวันที่ 8 สิงหาคม 2566 และสังเกตว่าผู้ที่อยู่ในงานหลายคนได้แก้ไขข้อความในหนังสือให้ถูกต้องตามนั้น

อย่างไรก็ตามก็ยังไม่ปรากฏพระราชหัตถเลขาฉบับนี้ที่แท้จริงและสมบูรณ์เพราะพระราชหัตถเลขาตัวจริงพระราชทานไปยังพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ที่กรุงปารีสและไม่

ปรากฏว่าทนายทของท่านเก็บรักษาไว้และตีพิมพ์ในโอกาสใดต่อมา ดังที่คุณสมบัติพลายน้อย เมื่อเรียบเรียงประวัติเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ลงหนังสือที่พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงคลับ ประดิพัทธ์ภูบาล ณ เมรุวัดธาตุทอง เมื่อวันที่ 16 มีนาคม 2513 เขียนไว้ว่า

“เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์แต่ครั้งเป็นเจ้าหมื่นไวยวรนาถได้ไปฝรั่งเศสเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔ ในตำแหน่งอุปทูต ภายหลังจากนั้นอีก ๖ ปี คือใน พ.ศ. ๒๕๑๐ มองซิเออร์โอบาเรต์ กงสุลฝรั่งเศสได้ประพาดิตนเกะกะหลายอย่าง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้พระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ เป็นราชทูตออกไปแจ้งแก่รัฐบาลฝรั่งเศส ณ กรุงปารีส และในระหว่างนั้นได้มีพระราชหัตถเลขาถึงพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ ๒ ฉบับ (เท่าที่ค้นพบ) ฉบับลงวันอาทิตย์ เดือน ๗ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีเถาะ จุลศักราช (พ.ศ. ๒๔๑๐) และ “ต่อมาในเดือน ๘ ปีเดียวกันนั้น ก็ได้ทรงมีพระราชหัตถเลขา ถึงพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์อีกฉบับหนึ่ง” ซึ่งพระราชหัตถเลขา 2 ฉบับที่พิมพ์ในหนังสือเล่มนั้นมีใช้พระราชหัตถเลขาซึ่งผมขอเรียกว่าฉบับ “จรเข้และปลาวาฬ” ดังนั้น นอกจากสำเนาที่เก็บไว้ที่พระบรมมหาราชวังซึ่งต่อมาส่งให้หอพระสมุดวชิรญาณ ในอดีตที่ผ่านมามีผู้พบเห็นเพียงไม่กี่คนและที่คัดลอกกันมาก็ไม่ตรงกัน ยกตัวอย่าง อาจารย์นิออนคัดลอกว่า

“...ก็เมื่อฝรั่งเศสคุมเหงเราเพราะเราไม่ยอมอยู่ในอำนาจเหมือนเมืองเขมร ก็คงจะพาลโสศกลมเราว่าไปอย่างนี้แล้ว เราควรจะทำอย่างไร จะให้ว่ายน้ำเข้าหาจรเข้หรือจะให้ออกทะเลไปเกาะปลาวาฬ ก็ถ้าเราจะเข้ายอมอยู่ในอำนาจฝรั่งเศส เราก็คงเปนน้อยหน้ากว่าเขมร เขาจะถือตัวเป็นข้าหลวงเดิมเราเป็นข้าหลวงใหม่ ... การที่ข้าฯ ว่านี้ ว่าตลอดไปชั่วลูกชั่วหลาน อย่างไรก็ได้คงเรือนคงบ้านของตัวอยู่ ถึงจะอ่อนอำนาจไปก็จำเปนอำนาจใหญ่มากจะหมายเข้าล่วงข้างสามข้าง เราอำนาจน้อยจะรู้ที่ทำอะไร เดี๋ยวนี้โดยที่เราจะพบชุมทองในแผ่นดิน เอาทองได้หลายร้อยหมื่นซึ่ง จนถึงว่าเราจะสร้างเรือรบเรือไฟขึ้นได้ สำหรับเมืองเรดัก 100 ลำ ก็ยังสู้เขาไม่ได้ ด้วยเครื่องเรือรบเรือไฟ ศาสตร์เราต้องซื้อเขา ทำในเมืองเราเองยังไม่ได้ ถ้าเรามีทุนซื้อมากไปกินวาสนา เขาก็จะเกียจกันเสียไม่ขายให้ เราก็คงจะต้องมีอาวุธแต่ปากกับใจที่ประกอบไปด้วยสติปัญญา คิด พูด เกรจารักษาตัวเท่านั้น ...” และยังมีต่ออีก ซึ่งอ่านลายมืออาจารย์นิออนไม่ออก จนถึงตอนสุดท้ายอาจารย์เขียนว่า “(ไม่จบ)” ซึ่งข้อความที่อาจารย์นิออนคัดมาไม่ตรงกับข้อความในหนังสือของคุณอมรและคุณเอกวิทย์ หรือในตำราของอาจารย์เพ็ญศรี ที่อาจารย์

ศุภมิตรอ้างถึง

ผมรู้สึกจนปัญญาและหมดหวังอีกครั้งหนึ่งที่จะหาเอกสารสมุดไทยดำ จ.ศ. 1228/170 ฉบับสมบูรณ์ได้ ที่ได้มาที่สมบูรณ์ที่สุดคือฉบับที่ปรากฏในหนังสือของคุณอมร และคุณเอกวิทย์ซึ่งคิมพบว่าในหนังสือเล่มนั้นหน้า 33 ที่อ้างถึงพระราชหัตถเลขาถึงราชทูต ณ กรุงปารีส ฉบับลงวันที่ 4 มีนาคม 2410 เมื่อตรวจสอบกับหนังสือของ Fred W. Riggs หน้า 36 Riggs อ้างหนังสือของ Abbot L. Moffat เรื่อง Mongkut: The King of Siam (Ithaca: Cornell University Press, 1961) หน้า 124 ระบุที่มาของคำแปลพระราชหัตถเลขาว่า Pramoj Seni and Kukrit. “The King of Siam Speaks.” type-written MS (Bangkok, 1948) หน้า 179 – 186

Moffat คัดลอกคำแปลพระราชหัตถเลขาของ ม.ร.ว.เสนีย์ และม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ลงในหนังสือของเขาระหว่างหน้า 117 – 124 แต่ไม่สมบูรณ์ คำแปลฉบับสมบูรณ์ น่าจะพิมพ์ในหนังสือเรื่อง The King of Siam Speaks by Seni Pramoj Kukrit Pramoj ซึ่งยังหาไม่พบจึงไม่ทราบว่าพิมพ์ปีใด แต่ต่อมาพิมพ์อีก 2 – 3 ครั้ง ภายใต้ชื่อ A King of Siam Speaks ฉบับที่สยามสมาคมฯ พิมพ์เมื่อ ค.ศ. 1987 พิมพ์ปีผิดจาก 1867 เป็น 1864 เสียอีก แต่ยี่งดีที่สมบูรณ์ ซึ่งผมขอคัดลอกมาลงทั้งฉบับเพราะผู้แปลเป็นปูชนียาจารย์ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ สำนวนจึงไพเราะเป็นพิเศษ ดังต่อไปนี้

“To Phraya Suriyawongse Vayavadhana, Ambassador,

Your letter sent from Singapore by the steamer “Chao Phraya” and your additional note have reached me here since Tuesday the first waxing moon of the third month. I have perused them and have noted their contents. Your letter to Luang Dip Akshara, the Seal Keeper, to be submitted to His Excellency the Prime Minister, has also been passed on to me by His Excellency. The information which Louis, the Jesuit priest, gave to you concerning what he has heard from the Bishop, seems to agree with the information given by Monsieur Aubaret to Chao Phraya Bhudharabhaya on Monday the 15th of the waning moon of the second month. Consul Aubaret

left for Phra Baht directly after the departure of the French Ambassador and returned here ten days later. He brought back a letter from Phraya Maha Amatya which contained nothing of importance. Later, the Department of Interior received a report from Phraya Kadhada Dharanindi, and a letter from him to Phraya Rajasena, the copies of which, together with a report from those who went to see the Ambassador off at Kampod and a report from a Chinese captain of a ship belonging to Luang Boribun Surakara, which had been to Yakrang, were submitted to me by His Excellency the Minister for Military Administration on Thursday the 11th of the waning moon of the 2nd month. His Excellency the Prime Minister had no opinion to offer on these reports at the time. On Friday the 12th of the waning moon of the 2nd month, however, I met both the Prime Minister and the Minister for Military Administration at the Palace of the Second King I brought up the subject then, and told them that since the uprising in Cambodia had now assumed increasing proportions and spread towards Battambang and Siemrap, it was difficult for us to forecast the turn of events; and should anything untowards happen in the future, Monsieur Aubaret might again put the blame on us for not letting the facts be known. It was my opinion therefore that it would be best to send him a letter stating the facts. Their Excellencies agreed with me, so they had copies of all the reports sent to Monsieur Aubaret with a covering letter signed by Chao Phraya Bhudharabhaya. On the day that he received the letter, Monsieur was at a loss to know what to make of it, since he had not grasped all the facts pertaining to the matter. Only a few days later was he able to compose a reply to Chao Phraya Bhudharabhaya. I have ordered His Excellency to send you a copy of the correspondence. It appears from Aubaret's letter that the French Admiral in Saigon suspects that the Cambodian insurrectionists have obtained their arms and ammunition from our provinces of Bat-tambang, Siemrap, Chodok

and Sombok. This is to be expected, as it is the intention of the French to put the blame on Siam for this disturbance in any case. Enough for the present about the French. Now, about the British; when they have had no sufficient cause for action, they have remained quiet, for they are not altogether shameless, and when any of their actions is opened to censure, they are not quick to forget. Because Siam's territories adjoin theirs, with merging interests as in the case of Chiengmai, Keddah and other states, I would surmise that their attention would be drawn towards whatever direction wherein their interests lie. In former times, when no other country had any cause to meddle in Siamese affairs, the British remained inactive; but now that they have known of the troubles that Consul Aubaret had started here, you can probably see for yourself what course of action they have taken. It was during the 8th month in the year of the Dog being the 4th year of the decade, after the French had assumed power over Cambodia, that one Singapore newspaper published an article to the following effect:- Now that the French have encroached upon the sovereignty of Cambodia, said the article, there is every possibility of differences arising between the French and the Siamese, on account of their adjoining territories. If any difference should really arise between these two nations, then it would be possible for the French to win an easy victory all the way through to where the boundary of their newly won colony meets the boundary of the British colony in Burma, from Chiengmai down to Keddah, which is near to Penang. The British should, therefore, take great care of Singapore and Malacca, and the powers of the governors of these provinces should be increased. It is my guess that the article was written by Mr. Reid, but it may have been written by someone else. Since the year of the Boar, the Governor General of Bengal has been asking us every year to send someone up to mark our common boundary with Burma. The request has been made again this year

in an urgent manner. I think that the reason why the British have repeatedly urged us to delimit our boundary is that they are afraid of what may happen in the future, when the French power has advanced up to their own territories. If no definite boundary has been fixed by that time, disputes may arise between them and the French, and the good relations which have existed between the two countries may thus be marred. They have therefore urged Siam to make the final settlement of the question of boundaries, before the event which they have already expected should take place. Moreover, the British and the French can entertain no other feeling for each other than mutual esteem as fellow human beings, whereas the likes of us, who are wild and savage, can only be regarded by them as animals. We have no means of knowing whether or in what way they have contrived beforehand to divide our country among themselves. I have written to Phra Bidesbhanij expressing the same opinion and he has agreed with me. Since July or the eighth month of the year of the Bull to the present date, the outbursts and protestations of Consul Aubaret during the past year must have become widespread news, for Sir John Bowing has written a letter to me, bragging about his appointment as representative of foreign governments to make treaties with various countries in Europe. He has volunteered to make treaties with foreigners on our behalf. He went on to say that because he was responsible for making Siam well known to many countries to her own benefit, he still felt bound to her, and would like to see her making still further progress. Although he was getting old, he could still use his wit and ability to the benefit of this country; and should we find any occasion in which we would require his help, we should let him know and he would do his uttermost to help us. Sir John's letter reached me some time about the 10th month in the year of the Bull being the 7th of the decade, but I did not at the time recognize its full import. I merely thought that Sir John

was being polite and friendly to me; I hardly thought that he might have any underlying motive of significance. The Second King was ill at the time I received the letter, so I did not make a long reply, but merely wrote to Sir John a letter of acknowledgement and thanks. Nearly a year later, when Sir John saw that I took no further notice of his offer, he sent Mr. Knox to advise His Excellency the Minister for Military Administration to make the appointment. His Excellency took the advice and told me to send a letter to Sir John Bowring requesting him to become a Minister Plenipotentiary for Siam, empowered to negotiate with France and other countries on the subject of duties on wines and spirits. I sent a letter to Sir John Bowring with the request, with which His Excellency was persuaded by Mr. Knox into agreement. From that day on, the activities of Mr. Knox have been very much increased indeed. He even went so far as to have told us, prior to our having received a reply from Sir John Bowring, that Sir John had promised to help us in every way. At first we thought that Mr. Knox was only out to make money from us, but now that our present troubles with the French have come about, we have noticed so vast a difference in the amount of Mr. Knox's activities that we in Siam have begun to guess his true motive. The contents of his letter to His Excellency the Minister for Military Administration alone were enough to give us an insight into his mind. I, with the concurrence of His Excellency the Minister, have lost all confidence in Mr. Knox, hence it has been my desire to send out to France an Embassy of our own nationals. My misgivings do not seem to go far wrong, for you have said in your letter that the British have been overjoyed at the news of Sir John Bowring's appointment as Minister Plenipotentiary of the Siamese Sovereign, the same news having been published in one newspaper as far back as the 10th November. Moreover, Sir John Bowring has already written to me twice, giving me strong assurances and saying that even if he should

be ill or infirm on account of his great age, he would see to it that his son, Edgar Bowring, who is now in charge of the British exhibits at the Paris Exhibition, would take care of our business on his behalf. Mr. D.K. Mason has also written to tell me that Lord Stanley was very glad to hear of Sir John's appointment. You have already seen for yourself what bitter protests were made by Mr. Knox and Mr. Alabaster after the facts became known that we have decided to send an Embassy to France consisting of our own nationals. You will of course remember how you were told, on your arrival in Singapore, that the Siamese Consul in Paris will have to act under the orders of Sir John Bowring alone. Mr. Reid has written to me again from Singapore to tell me that you will meet with great difficulties from all directions while you are in France, and that you will be forced to ask for help from those who are against you, for it is not to be believed for one moment that any Frenchman will be willing to offer you his service to be used against the interests of his own country. All these only go to show that the British want us to solicit help from Britain as soon as possible. They will continue with their intimidation of us until we are afraid to go about our own business. But if we really send Sir John Bowring to France on this occasion, and even if he could accomplish what we desire, it will give the French another cause for resentment against us because we have employed another power to browbeat them; or if Sir John Bowring should commit any faux pas in his dealing with them, the French would still hold us responsible, as according to the letter of agreement signed by the Foreign Minister and yourself. With France's increasing animosity against Siam, where could she turn? Siam would be driven by the fear of France to seek protection from Great Britain, thereby to continue to be forever under that protection, in the like manner as many states in Hindustan have done and as Burma is doing at the present moment. It is known that as soon as disturbances broke

out in Burma, the British Colonel hurried up to Ava to persuade the King of Ava to submit himself to British protection. The King was told that the British would keep peace and order, and that there would be no more disturbance in his country. When news of British success in Burma reached this country, you can imagine the excitement it gave to Mr. Knox. If the information received from Mr. D.K. Mason regarding Lord Stanley's agreement to Sir John Bowring's appointment is true, then it is possible that the whole policy on the Siamese situation originated from the British Government and not from Mr. Knox alone.

I think that now is the chance for Britain to put into practice her policy of bringing Siam under her protection, since Siam is being harrassed by the Franch on one side, with the British Colony on the other, just as the French Colony used to be on the other side of Cambodia. As regards the French, they are distinguished for their vainglorious disposition. Their Emperor, famed for his descent from a line of tigers and cobras, would, after his ascent to the Throne, seek colonies that are rich and vast, so that he might exercise his power over them. These lands between Annam and Burma must appear to him to be ownerless and therefore desirable. When Montigny came here he tried to turn Siam into a French protectorate by seduction, using as his argument the dangers of British domination. The Siamese were not to be easily seduced, however, and he spent some time here employing various methods of allurement. The Cambodians were easier prey than the Siamese, on account of their sensitive nasal organs, for they were led by the Jesuit priests into sensing a sweet aroma issuing from the person of the French Emperor. Due to their constant desire to be rid of the fear of the Siamese and the Annamites, they quickly went over to the French. The Annamites, on the other hand, have been as deaf, dumb and stubborn as the Siamese in previous reigns. Their stubbornness caused them to turn small incidents

into serious ones, with the result that their country became a French Colony in the end. Now that they know that they are unable to win over the Siamese by peaceful persuasion, the French have finally resorted to violence and aggression. I am not certain whether this is merely an idea of Consul Aubaret or a policy of the French Government, for Montigny, Monsieur Ertier and Lord Clarendon have all written to me to assure me that it had never been the wish of the Emperor or the French Government that any harm should befall Siam, but all the troubles that have come about had been due to the fault of the French Agent here. All this may be true, but judging from past happenings, it seems to me that in France the master usually follows the dictates of his own slave and the Prince always defends his servants, however wrong they may be. They seem to hold fast to the idea that all foreigners are animals, and as such they deserve no pity when they are abused. Their only desire is to uphold the glory of France, even at the expense of other countries. In spite of all this, I do not think that we should as yet go straight to Britain for the solution of our problems, thereby to follow the course of action thought out by Mr. Knox, agreed upon by Mr. Reid, cheered by Mr. Mason and volunteered by Sir John Bowring. What we ought to do is to go first to France and make an attempt at some sort of negotiation, as far as our ability will allow us; should you be prevented from gaining an audience with the Emperor, or even if you should be forced to give in to all of Aubaret's demands, you must be ready to make sacrifices, so as to bring the whole unpleasant business to a close. If, however, they refuse to remove Aubaret from Bangkok but insist on keeping him here with full power, then the matter would be beyond my endurance. If you fail to get Aubaret removed, then you may cross over to Britain and ask for whatever assistance that you may think fit from the responsible ministers, from the English lords both in and out of office and from Sir John Bowring. I have my

own reasons for this decision. Since we are now being constantly abused by the French because we will not allow ourselves to be placed under their domination like the Cambodians, it is for us to decide what we are going to do; whether to swim upriver to make friends with the crocodile or to swim out to sea and hang on to the whale. If we decide to submit ourselves to French protection, we shall be regarded as inferior to the Cambodians, who will be in the esteemed position of the old retainer as compared to us the new servant. They will say that they have chosen the right path from the very beginning, while we have been straying far and wide only to find out, to our own regret, our own mistake in the end, which was much later. If we ever entertain such a desire, we must do it before the Cambodians. Do you understand what I am saying? What I want you to see is this: that the French power cannot be constant and is subject to extreme changes. Whenever there is a revolution in France, there will be internal disorder to follow for many years to come, and the countries under French protection will be left to look after themselves. Supposing we were in this position, what would be the British attitude towards us then? We are so near to the British, and yet we have not gone to their side at the beginning; they will say that we are pro - French at heart and not their true friends. What I am saying now goes for all times, even down to the times of our children and grandchildren. It is sufficient for us to keep ourselves within our house and home; it may be necessary for us to forgo some of our former power and influence. Being, as we are now, surrounded on two or three sides by powerful nations, what can a small nation like us do? Supposing we were to discover a gold mine in our country, from which we could obtain many million catis weight of gold, enough to pay for the cost of a hundred warships; even with this we would still be unable to fight against them, because we would have to buy those very same warships and all the armaments from their countries. We are as yet unable to manufacture these things, and even if we have enough

money to buy them, they can always stop the sale of them whenever they feel that we are arming ourselves beyond our station. The only weapons that will be of real use to us in the future will be our mouths and our hearts, constituted so as to be full of sense and wisdom for the better protection of ourselves.

I have written too much and have rambled too far already; please pay attention only to those parts that concern official business.

Written on Monday the 13th of the Waning Moon of the 3rd month in the year of the Tiger, being the 8th year in decade.”

อาจารย์นิออนรู้จักคำแปลพระราชหัตถเลขา “จรเข้และปลาวาฬ” ของ ม.ร.ว. เสนีย์ และม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เพราะปรากฏในบรรณานุกรมว่า Pramoj, Seni & Kukrit. The King of Siam Speaks, unpublished. แต่ไม่ปรากฏ Moffat ในบรรณานุกรม เพราะหนังสือของ Moffat ออกปี 1961 หลังจากที่อาจารย์เสนอวิทยานิพนธ์ไปแล้ว

ถึงจุดนี้ผมกำลังจะส่งต้นฉบับให้ท่านทูต ดร. อนุสนธิ์ ชินวรรโณ ผู้อำนวยการศูนย์ ศึกษาการต่างประเทศพิจารณาพิมพ์ในหนังสือชุดเปิดตัวหนังสือของศูนย์แต่ถูกคิดขึ้นมา ว่าถ้าพิมพ์แล้วมีคนอ่านบอกว่าพระราชหัตถเลขาฉบับนี้พิมพ์แล้วในหนังสือเล่มใดเล่มหนึ่ง ซึ่งเคยมีผู้เสนอความคิดเช่นนี้ไว้ในเฟซบุ๊ก ผมมีหน้าแตกและศูนย์ศึกษาการต่างประเทศ เสียชื่อเสียงหรือ แต่อาจมีบุคคลคนหนึ่งที่จะช่วยผมได้แต่ผมไม่รู้จัก ผู้นั้นคือหม่อมหลวง ภัทกรจันท์ เกษมศรี ผู้แปลพระราชหัตถเลขาในรัชกาลที่ ๔ ถึงนางแอนนา เลียวโนเวนส์ ตีพิมพ์เมื่อตุลาคม ๒๕๖๐ และแปลพระราชหัตถเลขาในรัชกาลที่ ๔ ถึงเซอร์จอห์น เบาว์ริง ซึ่งมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยจัดพิมพ์เนื่องในศุภมงคลสมัย ๑๓๐ ปี แห่ง การสถาปนา วันที่ ๑ ตุลาคม ๒๕๖๐ รวม 3 เล่ม หม่อมหลวงภัทกรจันท์ เป็นธิดาของ พลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒน์ เกษมศรี ซึ่งเมื่อ ๒๕๕๔ ในโอกาสสันคาลัยวันเกิดครบ ๗๙ ปี ได้จัดพิมพ์หนังสือที่ระลึกเรื่อง “พระราชหัตถเลขา พระราชนิพนธ์ในพระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคภาษาอังกฤษ” ผมเคยทำงานกับหม่อมราชวงศ์ศุภวัฒน์ ในคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์และเคารพท่านในฐานะปรมาจารย์ประวัติศาสตร์ ไทยท่านหนึ่งและทราบดีว่าท่านสะสมหนังสือเก่าไว้มากมายที่ธิดาของท่านคงรักษาไว้

เมื่อท่านล่องลับไปเมื่อ 2559 ผมจึงถือวิสาสะติดต่อหม่อมหลวงภัครจันทร์ผ่านหม่อมหลวง วงศ์ทิวาสุรพลพิเชษฐ์ (เกษมศรี) เพื่อร่วมงานที่รักยิ่งในกระทรวงการต่างประเทศโดยส่ง ด่วนฉบับนี้ไป ขอให้หม่อมหลวงภัครจันทร์ช่วยอ่านและมีข้อสังเกต

หม่อมหลวงภัครจันทร์ตอบกลับมาอย่างรวดเร็วพร้อมด้วยข้อสังเกตแรกว่าการ “ถอดความ” พระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมี ไปถึงราชทูต ณ กรุงปารีส ลงวันที่ ๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๑๐ โดย คุณอมร โสภณวิเชษฐวงศ์ และคุณเอกวิทย์ ณ ถลาง ที่อ้างอิงข้างต้น มี “จุดที่ขัดตา” ยกตัวอย่าง “เรียกพระปิ่นเกล้า ว่า “พระอนุชา” ถ้าอ่านพระราชหัตถเลขาถึงเจ้านายและขุนนางอื่นๆ จะเห็นว่าทรงเรียก “วังหน้า” ทุกครั้งไป ถ้าเป็นสถานที่จะทรงเรียกว่า “วังหน้า” บ้าง “ที่บน” บ้าง” และ “การถอดเสียงภาษาอังกฤษเป็นข้อสังเกตอีกจุดหนึ่งเพราะแตกต่างจากปัจจุบันมาก... เขียนว่า ดี เค เมสัน ซึ่งเป็นวิธีถอดเสียงสมัยใหม่จริง ๆ ในสมัยรัชกาลที่ 4 ไม่มีการสะกดแบบนี้ มีแต่ “ดี เก มาสอน” หรือ “ด.ก. มาสอน” เท่านั้น” หม่อมหลวง ภัครจันทร์ แถมนว่า หม่อมราชวงศ์ศุภวดี “สนใจรวบรวมพระราชหัตถเลขาทั้งไทย- อังกฤษที่กระจัดกระจายอยู่ตามแหล่งต่างๆ แต่ [ท่าน] ไม่เคยมีพระราชหัตถเลขาฉบับนี้ เลย” (อีเมลล์ลงวันที่ 9/4/2024)

ผมได้ส่งสำเนาโน้ตพระราชหัตถเลขาของอาจารย์นิออนทั้งฉบับไปให้หม่อมหลวง ภัครจันทร์ก่อนหน้านั้น ซึ่งหม่อมหลวงภัครจันทร์ได้ถอดความให้ทั้งหมดโดย “ย่อหน้าที่ 1 พิมพ์สีน้ำเงินเป็นของ ม.ร.ว.เสนีย์ ย่อหน้า 2 - 25 พิมพ์ดำเป็นของอาจารย์นิออน มีพิมพ์ สีแดงแทรกไว้บ้าง เป็นข้อที่ [หม่อมหลวงภัครจันทร์] สันนิษฐานไว้เอง อ่านไม่ออกเป็น คำๆ บ้าง หรือความในต้นฉบับขาดหายไปบ้าง ย่อหน้า 20 - 25 พิมพ์สีเขียวก็เป็นของ อาจารย์นิออนแต่เป็นส่วนของขุนชายเสนีย์ไม่ได้แปลลงไว้ ย่อหน้า 26 - 27 พิมพ์สีน้ำเงิน เป็นของขุนชายเสนีย์ อาจารย์นิออนลอกของขุนชาย เขียนต่อไว้เป็นภาษาอังกฤษ” ทั้งนี้ หม่อมหลวงภัครจันทร์ได้กรุณาทำเชิงอรรถมาให้ด้วย เพราะ “คิดว่าคนอ่านทั่วไปจะสงสัย ตรงไหนได้บ้าง” (อีเมลล์ลงวันที่ 5/4/2024) ซึ่งมีประโยชน์มาก

ต่อจากนี้คือ พระราชหัตถเลขาในรัชกาลที่ ๔ ถึงพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ เมื่อ วันจันทร์ แรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๓ ปีชลา อัฐศก ตามที่หม่อมหลวงภัครจันทร์ถอดความให้ พร้อมทำเชิงอรรถ

1.

To Phraya Suriyawongse Vayavadhana², Ambassador

Your letter sent from Singapore by the Steamer “Chao Phraya” and your additional note have reached me here since Tuesday the first waxing moon of the third month³. I have perused them and have noted their contents. Your letter to Luang Dip Aksara, the Seal Keeper⁴, to be submitted to His Excellency the Prime Minister⁵, has also been passed on to me by His Excellency.

2.

การที่บาทหลวงลูอิส⁶ไปได้ยินมาแต่สังฆราช⁷มาเล่าให้ฟังนั้น ก็ร่วมกับเข้ากับสำนวนมองสิเออโอบาเรต⁸ที่มีมาถึงเจ้าพระยาภูธราภัย⁹เมื่อวันจันทร์ แรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๒¹⁰ กงสุลโอบาเรตตั้งแต่ทูต¹¹ไปแล้วก็ขึ้นไปพระพุทธรบาทสัก ๑๐ วัน จึงกลับมาเมื่อมาก็เอาหนังสือพระยามหาอำมาตย์¹²มาส่ง ก็ไม่มีความว่าอะไร ครั้นภายหลังกรมมหาดไทยได้หนังสือพระยาคณาทรธรณินทร์¹³มาวางเวรฉบับหนึ่ง จดหมายถึงพระราช

² วร บุนนาค ขณะนั้นเป็นจางวางมหาดเล็ก โปรดให้เป็นราชทูตไปฝรั่งเศส ออกเดินทางเมื่อวันที่ ๒๐ มกราคม ค.ศ. ๑๘๖๗ (ยังเป็น พ.ศ. ๒๔๐๙) และกลับถึงกรุงเทพฯ วันที่ ๒๖ กันยายน ค.ศ. ๑๘๖๗ (พ.ศ. ๒๔๑๐) ภายหลังในรัชกาลที่ ๕ ได้เป็นเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ สมุหพระกลาโหม

³ ตรงกับวันอังคารที่ ๕ กุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๘๖๗ (ยังเป็น พ.ศ. ๒๔๐๙)

⁴ หลวงทิพอักษร เสมียนตรา กรมพระกลาโหม

⁵ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เวลานั้นยังเป็นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สมุหพระกลาโหม

⁶ Jean-Baptiste Louis François Larnaudie เคยเป็นล่ามในคณะทูตของพระยาตรีพิพัฒน์รัตนราชโกษา (แพ บุนนาค) เดินทางไปฝรั่งเศสเมื่อ ค.ศ. ๑๘๖๑ และเป็นล่ามในคณะทูตของพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ในครั้งนี้ด้วย

⁷ Ferdinand-Aimé-Augustin-Joseph Dupond ขณะนั้นเป็น Vicar Apostolic of Eastern Siam

⁸ Louis-Gabriel-Galdéric Aubaret กงสุลฝรั่งเศสประจำสยามระหว่าง ค.ศ. ๑๘๖๔-๑๘๖๗

⁹ นุช บุญยรัตพันธุ์ สมุหนายก

¹⁰ ตรงกับวันจันทร์ที่ ๔ กุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๘๖๗ (ยังเป็น พ.ศ. ๒๔๐๙)

¹¹ เข้าใจว่า คือ Armand Pottier ผู้แทนของฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาประจำการในกัมพูชาหลังตกเป็นรัฐอารักขาของฝรั่งเศส

¹² มั่ง สนธิรัตน์ สมุหมหาดไทยฝ่ายเหนือ ในรัชกาลที่ ๕ เลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยาธรรมธาดาธิปัตติ เสนาบดีจตุสดมภ์กรมวัง

¹³ เยีย อภัยวงศ์ ผู้สำเร็จราชการเมืองพระตะบอง ในรัชกาลที่ ๕ เลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยาคณาทรธรณินทร์

เสนา¹⁴ฉบับหนึ่ง หนังสือนั้น พณฯ ท่านกลาโหม ได้คัดสรรรวบรวมกับคำให้การผู้ไปส่งทูตที่เมืองกำปอด แลคำให้การจินนายเรือหลวงบริบูรณ์สุราร¹⁵ไปค้าขายเมืองยากรัง มาให้ข้าฯ ดู วันพฤหัสบดี แรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๒¹⁶ พณฯ ท่านสมุหกลาโหม พณฯ ท่านสมุหนายกก็เปนรู้นิ่ง ๆ อยู่ ไม่ได้คิดอ่านอย่างไรไป

3.

เมื่อวันศุกร์ แรม ๑๒ ค่ำ เดือน ๒¹⁷ พณฯ ท่านทั้งสองขึ้นไปพบกับข้าฯ ในพระบวรราชวัง ข้าฯ จึงปรึกษาท่านว่าความขบถพวกเมืองเขมร¹⁸ลามเข้ามาใกล้เมือง บัตบองเมืองเสียมราบเข้ามาแล้ว การจะเปนพาลีโสคฤมไปอย่างไรไม่ทราบอะไร ๆ ได้ มโอบาเรตก็จะว่าไม่บอกให้รู้ ถ้าจดหมายไปเล่าให้รู้ฟังเล่นก็จะดี จะว่าอย่างไรมา พณฯ ท่านทั้งสองเห็นชอบด้วย จึงให้คัดหนังสือไปบอกวงกาเอาแต่ตามที่ควร แล้วมีหนังสือเจ้าพระยาภูธราภัยนำไปแจ้งความ

4.

วันแรกรับหนังสือกงสุลออบาเรตก็ยังกระเปือกระบังอยู่ ทำให้ไม่ว่ากระไรยังไม่รู้ต้น[สาย]ปลายเงื่อน ครั้นมาวันหลังจึงมีหนังสือตรงมาถึงเจ้าพระยาภูธราภัย หนังสือที่ให้ได้ต่อกันนั้น ข้าก็สั่ง พณฯ ท่านให้คัดส่งมาให้ดูด้วยแล้ว ในหนังสือนั้นมีความว่า อัดมिरาล¹⁹สงสัยว่าพวกขบถเขมรเห็นจะได้กระสุนดินดำแลปืนไปเปนกำลังแต่เมือง บัตบอง เมืองเสียมราบทางหนึ่ง แต่เมืองโจดกทางหนึ่ง แต่เมืองสมบกทางหนึ่ง การทั้งนี้ก็อย่างนั้น แลก็เมื่อจะประสงค์หาความผิดไทยให้ได้แล้ว อะไร ๆ ก็หยิบขึ้นพาลีไป ยกหยุดไว้ที่หนึ่งข้างฝรั่งเศส

¹⁴ เดช คุฤหเดช ปลัดกรมมหาดไทยฝ่ายเหนือ ภายหลังเป็นพระยาราชเสนา ปลัดพลฉลองกรมมหาดไทย แล้วเป็นพระยาจำแสนบตีศรีบริบาล เจ้ากรมมหาดไทยฝ่ายพลำพัง ในรัชกาลที่ ๕

¹⁵ พุก โชติกพุกกณะ ต่อมาเป็นพระบริบูรณ์โยชกร แล้วเป็นพระยาโชฎุกราชเศรษฐี เจ้ากรมท่าซ้ายในรัชกาลที่ ๕

¹⁶ ตรงกับวันพฤหัสบดีที่ ๓๑ มกราคม ค.ศ. ๑๘๖๗ (ยังเป็น พ.ศ. ๒๔๐๙)

¹⁷ ตรงกับวันศุกร์ที่ ๑ กุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๘๖๗ (ยังเป็น พ.ศ. ๒๔๐๙)

¹⁸ คือ กบฏโพกผ้า นำโดยอดีตพระภิกษุซึ่งอ้างสิทธิ์ในราชบัลลังก์เขมร สามารถรวบรวมกำลังคนได้มากจนรุกเข้าใกล้พนมเปญและอุดงมีไซในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. ๑๘๖๖ ท้ายที่สุดโพกผ้าปอดถูกจับและถูกประหารที่กำปงรมในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. ๑๘๖๗

¹⁹ Vice Admiral Pierre Paul Marie Benoit de La Grandière ข้าหลวงแห่งโคชินจีนของฝรั่งเศสระหว่าง ค.ศ. ๑๘๖๓-๑๘๖๘

5.

จะว่าถึงปากทางอังกฤษ เมื่อเหตุไม่มีก็เนือย ๆ อยู่ ด้วยเขารู้อาย ถูกเปนครวราไรเขาก็ไม่รู้จำ²⁰ ก็เมืองไทยเราดิดใกล้เขตรแดนเขา ผลประโยชน์ชิมทราบถึงกัน อย่างเรื่องเมืองเชียงใหม่ แลเรื่องเมืองไทยย แลอื่น ๆ เมื่อให้คาคใจเขาก็คังต้องรู้ว่า เมื่อผลประโยชน์จะมีขึ้นแก่เขาทางใด ใจเขาจ้องไปทางนั้น แต่ก่อนเหตุที่พวกอื่นมาหุกหยุกกับไทยไม่มี ไม่เปนที่เขาก็นิ่งอยู่ เตียวนี้เขารู้ว่ากงสุลอบาเรตมาทำวุ่นวายหนัก ๆ เข้า²¹ ก็ดูเอาเถิด ตั้งแต่ฝรั่งเศสย้าเหยียบเมืองเขมรเข้ามา แลมีหนังสือพิมพ์เมืองสิงคโปร์เมื่อเดือนแปดปีจอจัตวาศก²² คาคการว่าดังนี้ ฝรั่งเศสย้าเหยียบเมืองเขมรเข้ามาแล้ว การก็จะเกี่ยวข้องเข้ากับไทย เพราะเมืองเขมรแลเมืองลาวใกล้เมืองเขมร [เมืองไทย?] ฝรั่งเศสก็จะพาโลเอาชนะให้ตลอดไปโดยง่าย จนเขตแดนกอลอนี่ใหม่ของฝรั่งเศสจะไปชนเข้ากับเขตต์แดนของบริติชพม่า ตั้งแต่เชียงใหม่ลงมาจนถึงเมืองไทยซึ่งใกล้กับเมืองเกาะหมาก เพราะฉนั้นอังกฤษเขาจะต้องระวังเมืองสิงคโปร์เมืองมะละกาให้มาก ให้มีผู้ครองมีอำนาจแข็งแรงกว่าที่เปนอยู่บัดนี้จึงจะควร ความในหนังสือพิมพ์ฉบับนี้ เราคะเนเห็นจะเปนสำนวนมิตเตอร์ริต²³ ฤจะเปนสำนวนคนอื่นก็ไม่รู้เลย

²⁰ พลตรีหญิง ท่านผู้หญิงนิออน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา ซึ่งว่าคือกรณีที่ข้าหลวง Straits Settlements เห็นชอบให้เรือรบอังกฤษระดมยิงเมืองตรังกานูซึ่งขึ้นกับไทยเมื่อ ค.ศ. ๑๘๖๒ ด้วยเหตุความวุ่นวายในกลุ่มผู้ปกครองเมืองปะหัง ซึ่งกลายเป็นประเด็นกบฏไต้แย่งในสหสมาคมของอังกฤษ ภายหลังเหตุการณ์นี้พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) ได้กล่าวถึงคำสั่งห้ามการใช้กำลังทางเรือในเขตทะเลจีนเข้าโจมตีดินแดนที่ไม่ใช่อาณานิคมของอังกฤษ โดยมิได้รับความเห็นชอบจากข้าหลวงใหญ่ที่อินเดีย และรัฐบาลในกรุงลอนดอน ยกเว้นการปราบปรามความไม่สงบภายในอาณานิคม

²¹ โอบาเรตมีท่าที่แข็งกร้าวมากยิ่งขึ้นระหว่างการเจรจาเขตแดนกับพุกกับไทยในช่วงปลาย ค.ศ. ๑๘๖๖ ปรากฏข่าวในหนังสือพิมพ์ The Bangkok Recorder ฉบับวันที่ ๒๒ ธันวาคม ค.ศ. ๑๘๖๖ ว่ากงสุลฝรั่งเศสเรียกร้องให้รัชกาลที่ ๔ ทรงถอดเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สมุหพระกลาโหมซึ่งเป็นผู้เจรจาฝ่ายไทย โอบาเรตจึงยื่นฟ้องต่อกงสุลอเมริกันเรียกค่าเสียหายจากหมอบรัดเลย์เจ้าของหนังสือพิมพ์ในชื่อหาหมิ่นประมาท

²² เดือนมิถุนายน / กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๐๕ / ค.ศ. ๑๘๖๒

²³ William Henry Macleod Read พ่อค้าชาวอังกฤษ เป็นหุ้นส่วนบริษัท A. L. Johnston & Company ในสิงคโปร์

6.

ตั้งแต่ปี 1824 มา ตัวคอเวนเนอเยเนรลเจ้าเมืองเบงกอล²⁵ เข้ามาเร่งให้ไปชี้ที่แบ่งเขตแดนในระหว่างแผ่นดินของอังกฤษกับไทยทุกปีไม่หยุดหย่อนมาจนถึงปีนี้ ให้มิสเตอร์แบก²⁶ เร่งเข้ามานัด แลข้าฯ คิดเห็นว่า ซึ่งอังกฤษเร่งเร้าให้แบ่งเขตแดนดังนี้ ดูเหมือนหนึ่งเขาคิดเกรงว่านานไปข้างหน้า ถ้าอำนาจฝรั่งเศสมาชนเขตรแดนของเขาเข้า บันทัดที่เปนที่สังเกตเท่าไรไม่มี เกลือกจะเปนที่ถั่งเถียงกับฝรั่งเศสจนต้องหมองหมางทางไมตรีของเขากับฝรั่งเศสไป เขาจึงมาเร่งให้ไทยชี้เขตแดนให้ตกลงกันเปนอันขาด ก่อนแต่เวลาแต่เราดูที่เขาจะเปนนั้นมาถึง เพราะอังกฤษคิดดังนี้ เขาจึงมาเร่งเราทุกปีให้ไปแบ่งเขตแดนให้เปนอันเสร็จ²⁷

7.

อนึ่ง อังกฤษกับฝรั่งเศสเขาก็ถือตัวว่าเขาเป็นคนด้วยกัน ก็เขตแดนแผ่นดินของชาวเถื่อนชาวป่าควรจะคิดว่าเหมือนสัตว์เดียรฉาน เขาจะคิดการแบ่งปันลวงหน้ากันไว้เจียบ ๆ อย่างไรเราก็ไม่รู้ ข้าฯ ได้ว่าความนี้ไปแก่พระพิเทศพานิช²⁸ ๆ ก็เห็นด้วย ว่าซึ่งเขา มาเร่งให้แบ่งเขตแดนนั้น เห็นเขาจะคิดเกรงการอย่างนี้จริง ก็การที่กรียกงสุลอบาเรต ทำวุ่นวายแต่หลังครั้งเมื่อจวนจะกลับไปในคราวก่อน ข้าฯ ก็ถือเอาอ้ออิงทั่วไปแต่เดือนยูลคือเดือนแปดปีฉลู²⁹

²⁴ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) ว่าผู้สำเร็จราชการอังกฤษที่ย่างกุ้งมีหนังสือมาขอทำสัญญาเขตแดนระหว่างอังกฤษกับสยามในปีชวด พ.ศ. ๒๔๐๗

²⁵ John Laird Mair Lawrence, 1st Baron Lawrence อุปราชและข้าหลวงใหญ่อินเดียระหว่าง ค.ศ. ๑๘๖๔-๑๘๖๙

²⁶ Arthur Herbert Bagge วิศวกรประจำ East India Company เดินทางเข้ามากรุงเทพฯ ในเดือนธันวาคม ค.ศ. ๑๘๖๖ (พ.ศ. ๒๔๐๙)

²⁷ การกำหนดเส้นเขตแดนระหว่างสยามกับมณฑลตะนาวศรีของอังกฤษสำเร็จลงด้วยอนุสัญญาใน ค.ศ. ๑๘๖๘

²⁸ ต้นกิมจิง กงสุลฝ่ายสยามประจำสิงคโปร์ ต่อมาเลื่อนเป็นพระยาอักษรวงศ์ศิริศึกษา แล้วเป็นพระยาอนุกุลสยามกิจ กงสุลใหญ่ฝ่ายสยามประจำสิงคโปร์ในรัชกาลที่ ๕

²⁹ ก่อนที่กงสุลโอบาเรตจะลากลับไปเยี่ยมบ้านในเดือนกันยายน ค.ศ. ๑๘๖๕ ได้เกิดความขึ้นระหว่างบาทหลวง Jean Martin และพระยาวิเศษสงคราม หัวหน้าชุมชนคาทอลิก หนังสือพิมพ์ The Bangkok Recorder ฉบับวันที่ ๕ กันยายน ค.ศ. ๑๘๖๕ ลงข่าวเหตุการณ์ที่หม่อมราโชทัย (ม.ร.ว. กระจ่าง อิศรางกูร) อธิบดีศาลต่างประเทศไปพบกงสุลเพื่อชี้แจงแต่กลับถูกทำร้ายร่างกาย ภายหลังรัชกาลที่ ๔ ได้ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงพระสยามรุธะพาท (D.K. Mason) กงสุลฝ่ายสยามประจำอังกฤษ เมื่อวันที่ ๑๕ ธันวาคม ค.ศ. ๑๘๖๖ ว่า ไม่มีขุนนางสยามคนใดจะไปเจรจากับกงสุลโอบาเรต เพราะ “fear of beating on head like that occurred to my nephew Rajoday in September of 1865.”

8.

เชยอนเบาริงเขียนหนังสือมาถึงข้าฯ อวดการที่ตัวได้รับไปทำสัญญาแทนคอเวอแมนหันเรนในเมืองยุโรปต่าง ๆ³⁰ แล้วก็รับอาสาฆ่าว่า สัญญากับชาวต่างประเทศเชยอนเบาริงได้มาทำเป็นพื้นเพลงก่อน เมืองไทยจึงได้มีความเจริญ ได้รู้จักกับชาวต่างประเทศเป็นหลายเมือง เตียวนี้เชยอนเบาริงเสียตายไทยอยู่ จะใครทำนุบำรุงให้ถาวรมีผลประโยชน์สืบไปในภายหน้า ถึงตัวแก่ชราจะรับอาสาช่วยคิดอ่านให้ การอะไรที่ขัดค้างอยู่ไม่สะดวกอย่างไรก็ให้บอกไปให้รู้ จะช่วยคิดอ่านให้เต็มกำลัง หนังสือเชยอนเบาริงฉบับนี้ ข้าฯ ได้รับแต่เดือน ๑๐ ปีฉลู สัปตศก³¹ แต่ข้าฯ เข้าใจเป็นนึ่ง ๆ เสียว่าเชยอนเบาริงก็จะพูดจาปราศรัยรับอย่างนั้น ข้าฯ ก็ไม่ได้สำคัญว่าเป็นความคิดเพื่อการโตใหญ่สักซึ่งไปครั้งนั้นวังนาก็ประชวรหนักอยู่³² ยังหาได้คิดตอบยืดยาวไม่ เปนแต่ตอบไปว่าหนังสือฉบับนั้นได้รับแล้วด้วยความชอบใจยินดี

9.

เชยอนเบาริงเห็นข้าฯ นั่งอยู่จนเกือบปีไม่ว่าไร จึงได้ให้มิสเตอร์นอกซ³³ มากราบเรียนซักชวน พณา สมุทกลาโหม พณา สมุทกลาโหมก็อำนวยการเอาเห็นไปด้วย จึงมาให้ข้าฯ มีหนังสือไปถึงเชยอนเบาริงขอให้เปนเปลนิปอเตนแฉริของไทย ไปว่ากล่าวด้วยเรื่องภาษีศรากับเมืองฝรั่งเศส³⁴ แลเมืองอื่น ข้าฯ จึงได้มีหนังสือไปขออ้อนวอนแก่เชยอนเบาริงตามความคิดของ พณา ท่านที่เห็นตามมิสเตอร์นอกซไปนั้น ตั้งแต่นั้นมามีมิสเตอร์นอกซก็กลุกจอกแต่เรายังไม่ได้หนังสือตอบเชยอนเบาริงมา ก็ได้มาอวดว่าตัวได้เขียนหนังสือไปถึงเชยอนเบาริงให้ช่วย เชยอนเบาริงรับแล้วว่าอาสาไปว่าอย่างนี้ อย่างนั้นเราก็สำคัญว่ามีมิสเตอร์นอกซก็เปนแต่หาช่องที่จะคิดเอาเงินแต่ไทย

³⁰ เซอร์จอห์น เบาริง ได้เป็นราชทูตแห่งราชอาณาจักรฮาวาย (หรือ “Hawarain” ในพระราชหัตถเลขาภาษาอังกฤษฉบับอื่น) ไปทำสัญญาทางพระราชไมตรีและการค้ากับเบลเยียม เนเธอร์แลนด์ อิตาลี สเปน และสวีตเซอร์แลนด์ ระหว่าง ค.ศ. ๑๘๖๒-๑๘๖๔

³¹ เดือนสิงหาคม / กันยายน พ.ศ. ๒๔๐๘ / ค.ศ. ๑๘๖๕

³² พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ ๗ มกราคม ค.ศ. ๑๘๖๖ (ยังเป็น พ.ศ. ๒๔๐๘)

³³ Sir Thomas George Knox กงสุลอังกฤษประจำสยามระหว่าง ค.ศ. ๑๘๖๔-๑๘๖๘ และกงสุลใหญ่ระหว่าง ค.ศ. ๑๘๖๘-๑๘๗๔

³⁴ ในสนธิสัญญาเบาริงซึ่งเป็นต้นแบบของสัญญาทางพระราชไมตรีและการค้ากับประเทศตะวันตกอื่น ๆ ศราก็ไม่ได้ถูกกำหนดให้เป็นสินค้าควบคุมเช่นเดียวกับฝิ่น ซึ่งแม้ไม่ต้องเสียภาษีขาเข้าร้อยละสามแต่จะต้องขายให้แก่เจ้าภาษีฝิ่นเท่านั้น ไทยยอมให้นำเข้าศราก็ไม่เสียภาษีเพื่อการบริโภคนิยมชนชาวยุโรป แต่ฝรั่งเศสเป็นชาติที่นำเข้าศรแทบทุกประเภท และจัดการขายปลีกโดยไม่ผ่านนายอากรศร

10.

ครั้นมาการครั้งนี้เกิดขึ้น มิสเตอร์นอกชวนักไปจนฝ่ายไทยเห็นความคิดเข้าแลเรื่องที่เขียนกราบเรียน พณฯ ท่าน ลงชื่อเจ้าพระยาทิพากรวงษ์³⁵ แลพระยาสุรวงษ์ทั้งสอง เถียงการที่จะตั้งเซอยอนเบาริงเปนเปลนิปอดเตนแฉรีในเมืองฝรั่งเศสนั้น เปนคำประกอบด้วยเหตุผลต้นปลายคาดหมายความในจิตระใจของมิสเตอร์นอกชได้นักหนา ๆ ข้าฯ กับ พณฯ ท่านก็เห็นชอบด้วยทุกประการ ได้ละทิ้งความเชื่อความไว้วางใจในมิสเตอร์นอกชเสียจริง ๆ จึงได้คิดอ่านแต่งทูตออกมา แลภายหลังฟังมาการก็ร่วมกับความจริงที่หนังสือลงชื่อพระยาสุรวงษ์นั้นว่า ดูอังกฤษเปนอันพากันตื่นดีใจด้วยเรื่องทีผู้ครองฝ่ายไทยจะตั้งเซอยอนเบาริงเปนเปลนิปอดเตนแฉรีนั้นมากนัก หนังสือพิมพ์ก็ลงความเรื่องนี้แต่เดือนโนแวมเบอร์ ๑๐³⁶

11.

ถึงเดือน ๑๒ ขึ้น ๖ ค่ำ³⁷ เซอยอนเบาริงก็มีหนังสือมาถึงสองข้า [สองข้า]³⁸ รับแจ้งแรงจนถึงว่าถึงตัวแก่จะป่วยไข้ลง ก็จะให้ลูกชายชื่อ เอตกัวโบวริง ซึ่งไปกำกับของอังกฤษอยู่ที่เอกซหิบีแฉนเมืองฝรั่งเศส³⁹ นั้นรับทำแทนได้ มิสเตอร์มาสอน⁴⁰ ก็มีหนังสือมาว่า เลอรดสตันเล⁴¹ ดีใจว่าไทยจะตั้งเซอยอนเบาริงเปนเปลนิปอดเตนแฉรี ยินดีเห็นชอบด้วย

12.

เมื่อเราจะแต่งทูตไปในครั้งนี้ มิสเตอร์นอกชก็บอาลับบาทเตอร์⁴² ก็มาเถียงอะอะ

³⁵ ข้า บุนนาค เสนาบดีกรมท่าว่าการต่างประเทศ

³⁶ ตรงกับวันเสาร์ที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๐๙ / ค.ศ. ๑๘๖๖

³⁷ ตรงกับวันอังคารที่ ๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๐๙ / ค.ศ. ๑๘๖๖

³⁸ ใน A King of Siam Speaks ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช แปลคำนี้ว่า “twice” จึงน่าจะเป็น “สองข้า”

³⁹ Edgar Alfred Bowring บุตรชายคนเล็กของเซอร์จอห์น เบาริง ขณะนั้นเป็นเลขานุการ Commission for the Exhibition ฝ่ายอังกฤษในงาน Exposition Universelle ซึ่งจัดขึ้น ณ กรุงปารีสระหว่างเดือนเมษายน-ตุลาคม ค.ศ. ๑๘๖๗

⁴⁰ พระสยามธนะพาท (David King Mason) กงสุลฝ่ายสยาม ณ กรุงลอนดอน

⁴¹ Edward Henry Stanley, 15th Earl of Derby เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศของอังกฤษระหว่าง ค.ศ. ๑๘๖๖-๑๘๖๘ และ ค.ศ. ๑๘๗๔-๑๘๗๘

⁴² Henry Alabaster เวลานั้นมีตำแหน่งเป็นล่ามของสถานกงสุลอังกฤษประจำสยาม

ขบวนวายเป็นจะไม่ให้มันต่อไป ก็กิตติศัพท์ลือมาว่า กองเนนเพียเขาคิดการจนชื่นชมสมประสงค์ได้ กงสุลนอกซจึงกฤจจนักเข้า ก็เรื่องนี้ถ้าการเปนจริงดังมาสอนว่า ๆ เลอรตตันเล็กยอมแล้วให้เขายอนเบาริงรับฐานะของไทย ถ้าการเป็นอย่างนี้จริง การที่คิดลิกซึ่งอย่างนี้คงจะมาแต่ควอแมนอังกฤษ จะไม่เป็นแต่ความคิดมิสเตอร์นอกซคนเดียว

14.

อนึ่ง ในคราวเรือไฟครั้งนี้ ข้าฯ ได้รับหนังสือจากพระสยามธรรมาธิบดี⁴⁷ กงสุลสยามเมืองปารีสว่าด้วยเรื่องเขายอนเบาริงนี้ด้วย แต่ว่าอ่อน ๆ ดูเหมือนจะยังสงสัยอยู่ไม่เชื่อแท้แล้วก็ไม่สำแดงความชอบใจและไม่ชอบใจอย่างไรเลย เปนแต่ว่าอ่อน ๆ ดังนี้ หนังสือพิมพ์เมืองอังกฤษลงประกาศว่า พระองค์ท่านจะตั้งคนอังกฤษคนหนึ่งชื่อเขายอนเบาริง เปนเปลนิบอเตนแฉริถือรับสั่งไปว่าด้วยการขายสุรากับเมืองใหญ่ถึง ๓ เมือง คือ เมืองฝรั่งเศส แลเมืองอังกฤษ แลเมืองนิเทอแลนด์ ว่าอำนาจในการที่จะว่ากล่าวทั้งสามเมืองอยู่ในคนนั้นคนเดียว ความเรื่องนี้ก็ไม่ใช่ฐานะของข้าดอก แต่ข้าฯ เปนกงสุลของพระองค์ทรงตั้งไว้เมื่อรู้การสิ่งใดใครว่าด้วยเมืองไทย ก็ต้องเอาเปนฐานะกราบทูลให้ทราบ เขาว่ามาแต่เท่านี้ข้าฯ เห็นว่า พวกอังกฤษก็เห็นว่าเปนทีเปนคราวที่จะเกลี้ยกล่อมไทยให้เข้าอยู่ในอำนาจอังกฤษในครั้งนี้ ด้วยเหตุที่ฝรั่งเศสมารุกเร้ารบกวน เพราะกอลอนีของเขาอยู่ใกล้ติดกับเราเหมือนกอลอนีของฝรั่งเศสติดกับเมืองเขมร

15.

ฝ่ายฝรั่งเศสนั้นเปนจำพวกตื่นยศแอมเปอเรอ ซึ่งมีชื่อว่าเป็นลูกหลานเสือแลงูเท่าเก่าก่อนแต่เดิมมา เมื่อได้เปนใหญ่ขึ้นแล้ว ก็คิดหากอลอนีที่บ้านเมืองโตใหญ่เพื่อจะให้อยู่ในอำนาจ ก็เห็นว่าแผ่นดินตั้งแต่เมืองญวนมาจนถึงเมืองพม่ายังไม่มีเจ้าของ จึงคิดอ่านจะเอา เมื่อครั้งมองตินิกี⁴⁸ มา ก็เกลี้ยกล่อมจะให้ไทยยอมอ้างเอาฝรั่งเศสเปนที่พึ่งกันอังกฤษที่เปนเมืองอยู่ใกล้คุมเหง แต่ไทย (ความขาด) ก็ร้องร้อเกล้าโลมทั่วไป แต่เขมรเปนคนจมูก (ความขาด) เชื้อบาทหลวงหอมแอมเปอเรอมาก ด้วยความอยาก (ความขาด) ไม่ต้องกลัว

⁴⁷ François Victor Amédée de Gréhan กงสุลฝ่ายสยาม ณ กรุงปารีส

⁴⁸ Charles Louis Nicholas Maximilien de Montigny ราชทูตฝรั่งเศส เข้ามาทำสัญญาทางพระราชไมตรีและการค้ากับสยามเมื่อ ค.ศ. ๑๘๕๖

ไทยแลญวน จึงรีบร้อนเร่งเข้าหานักที่เดียว⁴⁹ ฝ่ายญวนหุหนวงโง่ตื้อดั่งคล้าย ๆ กับไทยในแผ่นดินก่อน ๆ จึงก่อการให้เกิดเป็นความใหญ่ จนฝรั่งเศสได้กอลอนีเข้า⁵⁰ จึงได้ตั้งลามปามมากไป ก็ฝ่ายไทยเกลี้ยกล่อมมานานไม่หอมแล้ว เดียวนี้ดูทีเหมือนจะคิดการกดขี่พาโลเอาด้วยความผิด

16.

แต่ความคิดอันนี้จะเกิดขึ้นแต่เพียงกงสุลออบาเรตน์ที่นี่ หรือจะมาแต่คอเวอแมนเมืองฝรั่งเศสยังเอาแน่ไม่ได้ แต่มองตึกนี้นายหนึ่ง มองซิเยอเอติเย⁵¹ นายหนึ่ง เลอร์ดกลาเรนดอน⁵² ที่เมืองอังกฤษอีกนายหนึ่ง เขามีหนังสือมาถึงข้าแต่ก่อนว่า แอมเปอเรอแลคอเวอแมนไม่ได้คิดร้ายอะไรแก่ไทยเลย คิดผูกแต่ทางไมตรี แต่เอเยนต์ที่เข้ามาอยู่เมืองไทยไม่ตี จึงทำไทยให้ได้ความลำบาก ที่จริงจะอย่างไรไม่ทราบ แต่ดูอาการที่เปนมาแต่หลังฝรั่งเศสเมื่อข่าวก่อน นายก็สานตาม เจ้าก็คิดแก้แทนข้า ด้วยสำคัญว่าเปนคนเมืองอื่นเหมือนสัตว์เดรัจฉาน ถึงถูกคุมเหงก็ไม่ควรสงสาร ควรจะรักชายศเมืองของตัวไว้เอาชนะให้ได้ จึงจะไม่ต้องอาย

17.

ถึงกระนั้นการครั้งนี้เราจะรีบรุดไปหาอังกฤษให้ช่วยที่เดียวอย่างมิศเตอร์นอกซิดิ มิศเตอร์ริดพลอยว่า มิศเตอร์มาสอนพลอยโห่ส่งว่าดีจริง เซอเยอนเบาริงเข้ารับอาสนั้นยังไม่ควรก่อน ไทยต้องไปผันผ่อนที่เมืองฝรั่งเศสตามกำลังฟังดูสักทีหนึ่ง ถ้าเขาไม่ให้เข้าถึงแอมเปอเรอ หรือเขาจะกดขี่ให้เปนแพ่งกงสุลออบาเรตไปทุกอย่าง ถึงจะเสียเศษเสียเลยบ้าง ให้การเปนแล้วได้ก็เปนดี ก็แต่ให้ไม่ถอนกงสุลออบาเรตไปจะให้อำนาจให้อยู่ที่นี่

⁴⁹ สมเด็จพระนโรดมทรงทำสัญญาให้กัมพูชาเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศสเมื่อวันที่ ๑๑ สิงหาคม ค.ศ. ๑๘๖๓ โดยการสนับสนุนของ Jean-Claude Miche ซึ่งเป็น Vicar Apostolic of Cambodia & Western Cochin ในขณะนั้น

⁵⁰ การปราบปรามคณะมิชชันนารีและผู้นับถือศาสนาคริสต์ในเวียดนามเป็นเหตุผลที่ฝรั่งเศสยกขึ้นอ้างในการเริ่มทำสงครามเมื่อ ค.ศ. ๑๘๕๘ หลังการเจรจาสงบศึก ราชวงศ์เหงียนสูญเสียสามจังหวัดภาคใต้ให้แก่ฝรั่งเศสโดยสนธิสัญญาไซ่ง่อน เมื่อวันที่ ๕ มิถุนายน ค.ศ. ๑๘๖๒ ภายหลังในเดือนมิถุนายน ค.ศ. ๑๘๖๗ ฝรั่งเศสได้ดินแดนภาคใต้ของเวียดนามเพิ่มขึ้นทั้งหมด รวมเป็นอาณานิคมโคชินจีนของฝรั่งเศส

⁵¹ Auguste Heurtier รักษาการกงสุลฝรั่งเศสประจำสยาม ระหว่าง ค.ศ. ๑๘๕๗-๑๘๕๘

⁵² George William Frederick Villiers, 4th Earl of Clarendon เสนาบดีว่าการกระทรวงการต่างประเทศของอังกฤษ ระหว่าง ค.ศ. ๑๘๕๓-๑๘๕๘, ๑๘๖๕-๑๘๖๖ และ ๑๘๖๘-๑๘๗๐

แล้ว เห็นจะทนไม่ไหว⁵³ ถ้าการไม่ตลอดแท้แล้วก็จะเข้าไปเมืองอังกฤษ ไปคิดกับ (อ่าน
ไม่ได้)⁵⁴ ในราชการนอกราชการ แลเซอยอนเบาริงต่อไปเถิด การที่สุดแต่จะเปน

18.

จะว่าให้เห็นตามความซังใจอย่างหนึ่ง ก็เมื่อฝรั่งเศสคุมเหงเราเพราะเหตุไม่ยอมอยู่ในอำนาจเหมือนเมืองเขมร ก็คงจะพาโลโซคลุมเรารำไปอย่างนี้แล้ว เราควรจะทำอย่างไร จะให้ช่วยน้ำเข้าหารงษ์หรือจะให้ออกทะเลไปเกาะปลาวาฬ ก็ถ้าเราจะเข้ายอมอยู่ในอำนาจฝรั่งเศส เราก็คงเปนน้อยหน้ากว่าเขมร เขาจะตั้งตัวเปนข้าหลวงเดิม เราเปนข้าหลวงใหม่ เขาจะว่าเขาคิดถูก เราคิดผิดไปจึงได้ความลำบาก เมื่อยามจะมีความยากเราจะต้องยาก ก่อนเขมร ความนี้จะอย่างไรเข้าใจหรือไม่ ความนี้คือว่า อำนาจฝรั่งเศสไม่ยั่งยืนผัน ๆ แปร ๆ ก็เมื่อไรฝรั่งเศสส่วนววยมี Revolution ขึ้น ราชการเมืองนั้นจะวุ่น ๆ อยู่ในเมืองเอง หลายปี เมืองที่ยอมเข้าอยู่ในอำนาจไม่มีผู้ทำนุบำรุงรักษาต้องรักษาตัวเองแล้ว ไทยอยู่ใกล้ กอลอนอังกฤษนัก เมื่อไม่เข้าหาเขาแต่เดิม เขาก็จะว่าไม่ใช่พวกเขา เปนคนตื่นฝรั่งเศสไป

19.

การที่ข้าฯ ว่านี้ ว่าตลอดไปชั่วลูกชั่วหลาน อย่างไร ๆ ก็ให้ได้คงเรือนคงบ้านของตัวอยู่ ถึงจะอ่อนอำนาจไปก็จำเป็น อำนาจใหญ่มากระหนาบเข้าสองข้างสามข้าง เราอำนาจน้อยจะรู้ที่ทำอะไร เตียวนี้โดยที่เราจะพบขุมทองในแผ่นดิน เอาทองได้หลายร้อยหมื่นซัง จนถึงว่าเราจะสร้างเรือรบเรือไฟขึ้นได้สำหรับเมืองเราสัก ๑๐๐ ลำ ก็ยังสู้เขาไม่ได้ ด้วยเครื่องเรือรบเรือไฟแลศาสตราวุธต้องซื้อเขา ทำในเมืองเราเองยังไม่ได้ ถ้าเรามีทุนซื้อออกไปกินวิชา เขา ก็จะเกียจกันเสียไม่ขายให้ เราก็คงจะต้องมีอาวุธแต่ปากกับใจที่ประกอบไปด้วยสติปัญญาคิดพูดเจรจารักษาตัวเท่านั้น

⁵³ ในพระราชหัตถเลขาถึงกงสุลอังกฤษ Thomas George Knox วันที่ ๒๒ ธันวาคม ค.ศ. ๑๘๖๖ รัชกาลที่ ๔ ทรงเล่าว่า Lord Clarendon ได้เคยให้ Lord Cowley ราชทูตอังกฤษประจำฝรั่งเศสขอต่อรัฐบาลฝรั่งเศส “not to send the unsatisfactory and displeased consul to Siam again” และไทยก็ได้ร้องเรียนไปยังเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศฝรั่งเศสเช่นกันแต่ไม่ประสบผลสำเร็จ โอบาเรตต์พ้นจากตำแหน่งและเดินทางกลับฝรั่งเศสเมื่อวันที่ ๒๘ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๘๖๗ ก่อนคณะทูตของพระยาศุวรางค์ไวยวัฒน์จะกลับถึงกรุงเทพฯ เป็นเวลาสองเดือน

⁵⁴ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช แปลไว้ว่า “ministers, from the English lords”

20.

การถ้ำรักษาตัวเองไม่ได้แน่แล้ว ก็คงต้องหาที่ใกล้ ๆ โดยถิ่นที่อย่างหนึ่ง โดยคุ้นเคย รู้ภาษากันอย่างหนึ่ง แลหาที่ยั่งยืนยึดยาวอย่างหนึ่ง จะเอาที่มกหันเหียนผันแปรมาเป็นที่พึ่ง เมื่อเขาเหียนหันผันแปรไป ก็คงจะต้องพลอยวิตกไปด้วย การครั้งนี้ก็เป็นการจวนพระศพวังหน้า จะเริ่มงานวัน ๔-๕ ค่ำนี้เข้าแล้ว อย่างไร ๆ ก็พึ่งเอาแต่คุณศรีสุริยวงษเถิด เรื่องราชการที่จะว่านั่น เรื่องเมืองเขมรเปนการสำคัญ ต้องว่าก่อน⁵⁵ เมื่อการบ้านเมืองจะยั่งยืนอยู่ได้ จึงผันผ่อนว่าด้วยเรื่องสุรา⁵⁶แลสับเยก⁵⁷ต่อไป

21.

เดี๋ยวนี้ในที่ใกล้ ๆ เมื่อพระยาสุรวงษออกไปแล้ว มีผู้ร้ายเข้าปล้นแพที่บางเขนแห่งหนึ่ง แพที่หน้าบ้านพระยาศรีพิพัฒน์⁵⁸แห่งหนึ่ง มันทำการแข็งแรง เอาหม้อดินจุดไฟทิ้งข้างบนแพ แลเอาปืนยิงกันคนไม่ให้ไปช่วย ให้สับจับตัวอยู่ก็ยังไม่ได้ เขาถือว่าเป็นเสียงจีนไหหลำ การผู้ร้ายปล้นใกล้ ๆ อย่างนี้แต่ก่อนก็ไม่ค่อยมี เมื่อจะว่าเรื่องสับเยกจะเอาเรื่องนี้เป็นที่อ้างเปนตัวอย่างก็ได้

22.

อนึ่ง เรื่องเขยอนเบาจริงนั้น กิตติศัพท์เอิกเกริกอื้ออึง ถ้าคออวแมนฝรั่งเศสเขาต่อว่า ก็จะต้องรับว่ากรเรื่องนี่เพราะเขยอนเบาจริงไปลงสัญญาฉบับแรกขลุ้ม ๆ ไว้ไม่ได้ ว่าชดเรื่องสุรา สัญญาเมืองอื่นที่ทำจึงได้ว่าความตามนั้นไป ภายหลังเมื่อความยากบังเกิดขึ้น ได้ต่อว่าเมืองอังกฤษ ๆ ก็ยอมแล้ว ให้เก็บภาษีแลต่อโลเซน กงสุลเมืองอื่นไม่ยอม ฝ่าย

⁵⁵ พระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์และรัฐบาลฝรั่งเศสตกลงทำหนังสือสัญญาเขตแดนเมืองพัทลุง ณ กรุงปารีส เมื่อวันที่ ๑๕ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๘๖๗ โดยมีสาระสำคัญ คือ ไทยยอมรับสถานะกัมพูชาในอารักขาของฝรั่งเศส ฝ่ายฝรั่งเศสยอมรับเมืองพระตะบองและเสียมราฐว่าเป็นของไทย ทั้งนี้ไทยและกัมพูชาจะร่วมกันปักปันเขตแดน โดยความร่วมมือของฝรั่งเศสต่อไป

⁵⁶ หนังสือสัญญาเรื่องสุรา จัดทำ ณ กรุงปารีส เมื่อวันที่ ๗ สิงหาคม ค.ศ. ๑๘๖๗ กำหนดให้การนำเข้าสุราต้องชำระภาษีร้อยละสาม และต้องขอใบอนุญาต (License) เพื่อการค้าปลีก

⁵⁷ กงสุลฝรั่งเศสได้รับข่าวจีนในสยามจำนวนหนึ่งไว้เป็นคนในบังคับของฝรั่งเศสโดยใช้ชื่อต่าง ๆ เมื่อมีคดีความเกิดขึ้นก็ยากจะนำตัวผู้กระทำผิดมาดำเนินการตามกฎหมายไทย หลังการเจรจาที่กรุงปารีสในครั้งนี้ กงสุลโอบารเตียนยอมจะไม่รับข่าวจีนจำนวนมากไว้อีก ยกเว้นผู้ที่ถือหนังสือเดินทางมาจากไซ่ง่อน

⁵⁸ พระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษา (แพ บุณนาค) จางวางกรมพระคลังสินค้า ในรัชกาลที่ ๕ ได้เลื่อนเป็นเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษาธิบดี จางวางกรมพระคลังสินค้าและที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน

ไทยจึงได้ไปต่อว่าเซอยอนเบาริง ว่าเพราะเซอยอนเบาริงทำสัญญาว่าไม่ขัด จึงต้องขัดขวาง อยู่อย่างนี้ เซอยอนเบาริงจะว่าอย่างไร เซอยอนเบาริงรับอาสาเข้ามาว่าในเมืองที่ไม่ยอม นั้น ให้เซอยอนเบาริงเป็นเปลนิปอเตนแฉริผู้ถือรับสั่งจะรับไปว่ากล่าวให้โดยยุติธรรม เตียวนี้ไทยก็ยังไม่ได้ให้ไปตั้งเซอยอนเบาริงดอก⁵⁹ ด้วยคิดว่าในเมืองฝรั่งเศสจะแต่งทูตไป ว่าเองโดยฉันทันเคย แต่เมืองอื่นไทยก็ไม่เคยไปถูกไปไม่ได้ จึงจะให้เซอยอนเบาริงไป⁶⁰

23.

อนึ่ง จงสืบฟังระหิดระเหียนดู ถ้าจะใช้เซอยอนเบาริงไป เขาจะรับฤ จะไปว่า สำเร็จได้ดังนอกช ริด มาสอน แลเซอยอนเบาริง อดวอกชโยกอยู่ได้นั้นจริงฤ ฤเขาจะ ไม่ชอบใจอย่างไร เราเชื่อว่าเปนชาวป่าจะไปฟังเสียงชาวเมืองเขาบอก จะจริงหรือหลอก ก็ไม่รู้อย่างนั้นได้ ก็เปนอันยากอยู่

24.

การที่ทูตไปครั้งนี้ พวกอังกฤษในกรุงเทพฯก็ดี มิศเตอร์ริด แลพระพิเทศพานิชอยู่ ที่สิงคโปร์ แลเกาะหมากก็ดี ดูเปนว่า (อ่านไม่ได้) วิตกมากไปนัก จะให้เราย่นย่อท้อถอย ใจไป ก็การที่แท้ที่เราจะไปว่าด้วยเรื่องเมืองเขมรครั้งนี้ ก็จะไปว่ายอมความตามโครงที่ ม. โอบาเรตโครงลง⁶¹ ในทอดท้ายเยื้องยกย้ายน้อยหนึ่งแต่ที่จะให้คงตามแผนที่ซึ่งอัดมิราล บอนาดทำไว้เท่านั้น⁶² แลการที่จะไปยอมต่อหน้าแอมเปอเรอแลคออเวอแมนผู้ใหญ่ของ ฝรั่งเศสดังนี้ ก็เพื่อจะให้หันความลืออ้ออิงว่าคออเวอแมนฝ่ายสยามเชื่อคำคนอ้างอิงแอบ แอมเปอเรอมาขู่เชิญเข้า ๆ ง่ายนัก คออเวอแมนฝ่ายสยามเป็นผู้หุบเบา ความด้วยเรื่องทูต

⁵⁹ เซอร์จอห์น เบาริง ได้รับแต่งตั้งเป็นราชทูตฝ่ายสยาม (Envoy plenipotentiary extraordinary) เมื่อวันที่ ๓ มิถุนายน ค.ศ. ๑๘๖๗ แล้วเป็นพระยาสยามานุกลกิจ สยามมิตรมทศย เมื่อวันที่ ๑๙ กันยายน ค.ศ. ๑๘๖๗

⁶⁰ ในฐานะราชทูตพิเศษของสยาม เซอร์จอห์น เบาริง ได้ทำสัญญาทางพระราชไมตรีและการค้ากับสวีเดน-นอร์เวย์ เบลเยียม และอิตาลี ในค.ศ. ๑๘๖๘

⁶¹ ไทยยอมรับสัญญาเขตแดนกับกัมพูชาที่โอบาเรตเสนอเมื่อวันที่ ๑๔ เมษายน ค.ศ. ๑๘๖๕ แต่ยังไม่ได้แลกเปลี่ยนสัตยาบันก็เกิดการโต้แย้งขึ้นอีกใน ค.ศ. ๑๘๖๖ เมื่อฝรั่งเศสขอตัดทอนถ้อยคำในสัญญาข้อ ๔ ที่เกี่ยวกับเขตแดนลาวซึ่งเป็นของไทยและติดต่อกับเขตแดนของกัมพูชา

⁶² ในส่วนท้ายของสัญญาข้อ ๔ ซึ่งไทยเสนอขอให้ปักปันเขตแดนระหว่างไทยและกัมพูชาโดยใช้แผนที่ของ Admiral Bonard ค.ศ. ๑๘๖๓ นั้น เข้าใจว่าอาจจะหมายถึงแผนที่ซึ่งคณะสำรวจด้านอุทกศาสตร์ กระทรวง ทหารเรือและอาณานิคมของฝรั่งเศสจัดทำขึ้นระหว่าง ค.ศ. ๑๘๖๑-๑๘๖๒ โดยบัญชาของ Vice Admiral Léonard Charner และ Vice Admiral Louis Bonard แสดงอาณาเขตหกจังหวัดภาคใต้ของเวียดนาม กัมพูชา และบางส่วนของพระตะบอง เสียมราฐ ทิมท์เผยแพร่เมื่อ ค.ศ. ๑๘๖๓

ไปด้วยเรื่องเขตแดนเมืองเขมรเพียงเท่านี้เป็นความไม่มากนัก ก็ให้คอเวอแมนฝรั่งเศส เลอะเทอะมากนักเกินเหตุไป คอเวอแมนฝรั่งเศสก็จะได้อายเอง เราคิดการเพียงเท่านี้ก็ ไม่อะไรนัก จึงคิดว่าให้คอเวอแมนฝรั่งเศสเข้าใจ และเมื่อไปถึงแล้ว ก็จึงคิดพูดเจรจากับ เออดคา เบาริง ซึ่งไปอยู่งานเอกซหิบีแฉนของอังกฤษอยู่ในเมืองปารีสให้เขาพูดกับพ่อเขา เล้าโลมไว้อ่าให้เสียใจ

25.

อนึ่ง จึงเรียก ด.ก. มาสอน กงสุลไทยเมืองลอนดอนมาสั่งให้ไปเจรจจากความเจ็บ ๆ แก่เลอรตสตันเล ให้เขาช่วยส่งเลอรต Cowley⁶³ ชาตอังกฤษให้ช่วยฟังการด้วย ข้าฯ รู้ว่าโดยอนุমানคาคการ อังกฤษกับฝรั่งเศสทั้งสองพวกสองเมืองเขาก็เป็นคู่แข่ง (ความขาด) ข้อขุ่นเคืองขัดการค้าขายเสีย ยอมติเป็นไมตรีกัน ก็แต่ในกาลทุกวันอังกฤษกับฝรั่งเศส เหมือนจะสนิทกันเข้ามามากกว่าแต่ก่อน โดยการที่เห็นฝรั่งเศสเข้ามืองกับอังกฤษไปรบเมือง รุสเซีย⁶⁴ แล้วฝรั่งเศสมาช่วยอังกฤษ (ไม่จบ)

26.

I have written too much and have rambled too far already; pay attention only to those parts that concern official business.

27.

Written on Monday the 13th of the Waning Moon of the 3rd month in the year of the Tiger, being the 8th year in decade.⁶⁵

ผมขอขอบคุณหม่อมหลวงภัคภรจันท์ เกษมศรีอย่างยิ่งที่ได้ถอดความพระราช ทัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพะจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฉบับที่ผมขอเรียกว่า “จรเข้และ ปลาวาฬ” ซึ่งอาจารย์นิออนคัดลอกเมื่อคราวที่อาจารย์กลับมาค้นคว้าเอกสารที่หอ พระสมุดวชิรญาณเพื่อทำวิทยานิพนธ์ อย่างไรก็ตาม ในที่สุดผมก็ยงหาสมุดไทยดำ จ.ศ.

⁶³ Henry Richard Charles Wellesley, 1st Earl Cowley ราชทูตอังกฤษประจำฝรั่งเศสระหว่าง ค.ศ. ๑๘๕๒-๑๘๖๗

⁶⁴ หมายถึงสงครามไครเมีย (Crimean War) ระหว่าง ค.ศ. ๑๘๕๓-๑๘๕๖

⁶⁵ ตรงกับวันจันทร์ที่ ๔ มีนาคม ค.ศ. ๑๘๖๗ (ยังเป็น พ.ศ. ๒๔๐๙)

1228/170 ไม่พบ แต่เมื่อทบทวนดูแล้วผมยังมีความหวังว่าเอกสารฉบับนี้นี้อยู่ อาจจะ
มิได้ถูกเพลิงไหม้ไปเมื่อวันที่ 9 พฤศจิกายน 2503 ทั้งนี้เพราะหลังจากที่อาจารย์นิออนใช้
แล้วก่อน 2503 ในปีใดปีหนึ่งก่อน 2512 คุณหญิงแม้นมาส ชวลิต และคุณลินจง เผ่าวิบูล
แห่งหอสมุดแห่งชาติ และอาจารย์ท่านผู้หญิงรณยูพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา อาจจะได้ทำ
เอกสารฉบับนี้ให้อาจารย์อมร โสภณวิเศษฐวงศ์ และอาจารย์เอกวิทย์ ณ ถลาง ใช้ใน
การทำหนังสือเรื่อง “การปรับตัวเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ของสยามและพม่า” ซึ่งตีพิมพ์เมื่อ 2512
แสดงให้เห็นว่าเอกสารฉบับนี้อาจจะยังอยู่หลัง 2503 ผมจึงใคร่ขอวิงวอนให้เจ้าหน้าที่
หอสมุดแห่งชาติเพียรพยายามหาเอกสารฉบับนี้ต่อไป

ผมขออัยว่าพระราชหัตถเลขา “จรเข้และปลาวาฬ” ของพระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นเอกสารที่มีความสำคัญอย่างยิ่งสำหรับประวัติศาสตร์ไทย
โดยเฉพาะอย่างยิ่งประวัติศาสตร์การทูตไทย เพราะมีข้อมูลที่ละเอียดถี่ถ้วนและสาระที่
ลึกซึ้งอย่างอัศจรรย์ ทำให้เห็นภูมิหลังและบริบทของการทูตไทยในยุคนั้นอย่างชัดเจน
และทำให้เข้าใจว่าทำไมการทูตไทยจึงได้ดำเนินการมาตามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงกำหนดไว้ให้ด้วยพระปรีชาญาณและวิสัยทัศน์อันสุขุมกว้างไกลมาโดยตลอด

ผมเองรู้สึกซาบซึ้งในเอกสารประวัติศาสตร์ฉบับนี้เป็นพิเศษเพราะเป็นพระราช
หัตถเลขาที่พระราชทานแก่บรรพบุรุษ พระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร) ต่อมาโปรดเกล้าฯ ให้
เป็นเจ้าพระยา ซึ่งเป็นบิดาของเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ศักดิ์ (โต) คุณทวดของผม หลังจาก
ที่พระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์รับพระราชทานพระราชหัตถเลขาฉบับนี้ที่กรุงปารีส 141 ปี
ท่านนายกรัฐมนตรีสมักร สุนทรเวช ได้เข้าเฝ้าฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช
ที่วังไกลกังวลเพื่อขอพระราชทานผมไปเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ
เมื่อเดือนกรกฎาคม 2551 สืบเนื่องจากอภิวินิจฉัยหนึ่งในความสัมพันธ์ไทย – กัมพูชา
ดุจดั่งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสพระราชทานพระยา
สุรวงศ์ไวยวัฒน์ เมื่อวันที่ 4 มีนาคม 2410 “การที่ข้าฯ ว่านี้ ว่าตลอดไปชั่วลูกชั่วหลาน”
ลูกหลานของผมนั้นคงจะได้มีโอกาสน้อมนำพระราชดำรัสที่ว่า “เราก็คงจะต้องมีอาวุธ
แต่ปากกับใจที่ประกอบไปด้วยสติปัญญา คิด พุด เจรจากรักษาตัวเท่านั้น ...” ไปปฏิบัติ
“ชั่วลูกชั่วหลาน” ต่อไปเช่นกัน

ในที่สุดก็ยังหาสมุดไทยดำ จ.ศ. 1228/170 ไม่พบ แต่เมื่อทบทวนดูแล้วยังมีความหวังว่าเอกสารฉบับนี้ (พระราชหัตถเลขาในรัชกาลที่ ๔ ถึงพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ วันจันทร์ แรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๓ ปีชวด อัฐศก) ยังอยู่ อาจจะมีได้ถูกเพลิงไหม้ไปเมื่อวันที่ 9 พฤศจิกายน 2503 ทั้งนี้เพราะหลังจากที่อาจารย์น็อนไฉ่แล้ว ก่อน 2503 ในปีใดปีหนึ่งก่อน 2512 คุณหญิงแม้นมาส ชาวลิต และคุณลินจง เฝ้าวิบูล แห่งหอสมุดแห่งชาติ และอาจารย์ท่านผู้หญิงวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา อาจจะได้หาเอกสารฉบับนี้ให้อาจารย์อมร โสภณวิเศษฐวงศ์ และอาจารย์เอกวิทย์ ณ ถลาง ใช้ในการทำหน้าที่สื่อเรื่อง “การปรับตัวเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ของสยามและพม่า” ซึ่งตีพิมพ์เมื่อ 2512 แสดงให้เห็นว่าเอกสารฉบับนี้อาจจะยังอยู่หลัง 2503

พระราชหัตถเลขา “จรเข้และปลาวาฬ” ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นเอกสารที่มีความสำคัญอย่างยิ่งสำหรับประวัติศาสตร์ไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งประวัติศาสตร์การทูตไทย เพราะมีข้อมูลที่ละเอียดถี่ถ้วนและสาระที่ลึกซึ้งอย่างอัศจรรย์ ทำให้เห็นภูมิหลังและบริบทของการทูตไทยในยุคนั้นอย่างชัดเจนและทำให้เข้าใจว่าทำไมการทูตไทยจึงได้ดำเนินการมาตามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกำหนดไว้ให้ด้วยพระปรีชาญาณและวิสัยทัศน์อันสุขุมกว้างไกลมาโดยตลอด

ดร. เดช บุณนาค

เคยดำรงตำแหน่งปลัดกระทรวงการต่างประเทศและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ดร. เดช เริ่มรับราชการในกระทรวงการต่างประเทศเมื่อ พ.ศ. 2512 สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาเอกทางประวัติศาสตร์ที่ St Antony's College, Oxford University สหราชอาณาจักร ปัจจุบันดำรงตำแหน่งเลขาธิการสภาการศึกษาไทย